

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“ANTİDEMPİNQİN TƏTBİQİNİN MAKROİQTİSADI
TƏYİNEDİCİLƏRİ ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Abbaszadə Ümid Asəf

BAKİ-2021

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ _____ ” _____ **20__-ci il**

**“ANTİDEMPİNQİN TƏTBİQİNİN MAKROİQTİSADI
TƏYİNEDİCİLƏRİ”**

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 İqtisadiyyat
İxtisaslaşma: Makroiqtisadi siyasət
Qrup: 64

Magistrant
Ümid Abbaszadə Asəf
_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d., dos. Hümbətova Suqra İnqilab
_____ **imza**

Elmi rəhbər
i.ü.f.d., dos. Gəray Musayev Cümşüd
_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof Kəlbiyev Yaşar Atakişi
_____ **imza**

BAKİ-2021

Elm andı

Mən, Ümid Abbaszade Asəf and içirəm ki, “Antidempinqin tətbiqinin makroiqtisadi təyinediciləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“ANTIDEMPİNQİN TƏTBİQİNİN MAKROİQTİSADI TƏYİNEDİCİLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Beynəlxalq ticarətdə meydana gələn inkişaf, texnolojik irəliləmələr və dövlətlərarası sərhəd anlayışındakı dəyişikliklər yeni ticarət qavrayışlarını və tədbirlərini də öz bərabərində gətirmişdir. Bu konsepsiyalardan biridə dempinq və ya antidempinq konsepsiyasıdır, günümüzdə ÜTT çərçivəsində qəbul olunan mühafizə metodu ən aktual tətbiqdır.

Tədqiqatın məqsədi: Əsas məqsədi ölkədə investisiya üzrə inkişaf modelinin vəziyyətinin kompleks təhlili əsasında inkişaf formasının inkişaf yönünə dair əsaslandırılmış təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir. Məqsədə çatmaq üçün vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və aşağıda göstərilmiş formada məntiqi ardıcılıqla həyata keçirilmişdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı ilkin olaraq tarixi analiz, induksiya, deduksiya metodlarından istifadə etməklə antidempinqin nəzəri əsasları tətqiq olunub. İlk olaraq antidempinq tətbiqi iqtisadiyyatda ayrıca kateqoriya kimi ələ alınaraq analiz olunaraq nəzəri aspektləri və iqtisadiyyatın tərkibində ümumi bütünün tərkibi olaraq tətqiq olunub. Tədqiqatın sonrakı mərhələlərində antidempinglə makroiqtisadi göstəricilər arasında əlaqənin qurulmasında reqresiya analizindən istifadə olunub. Tədqiqatın informasiya bazası: Bu sahədə əsasən xarici iqtisadçıların elmi əsərlərinə və məqələlərinə istinad edilib və beynəlxalq təşkilatların verilənlər bazasından analizlər aparılıb.

Tədqiqatın informasiya bazası: Bu sahədə əsasən xarici iqtisadçıların elmi əsərlərinə və məqələlərinə istinad edilib və beynəlxalq təşkilatların verilənlər bazasından analizlər aparılıb.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Azərbaycan iqtisadçılarının bu sahədə elmi əsərlərinin olmaması və Azərbaycan üzrə verilənlər bazası olmadığına görə empirik analizlər aparmaq çətinliyi yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Elmi yenilik aşağıdakılardır:

- Antidempinqin iqtisadi əsasları dəqiqləşdirilmişdir.
- Tədqiqatdan alınan nəticələr müasir dünya trendlərindən yaranan verilənlər bazası əsasında əldə edilmişdir.
- Tədqiqat Azərbaycan iqtisadi mühitinə uyğun olaraq nəzəri uyğunlaşdırılmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatdan əldə edilən nəticələrdən yararlanaraq ölkə platformasına uyğun xarici iqtisadi fəaliyyət planı formalaşdırmaq olar. Tədqiqat bu mövzuda Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir araşdırma mövzusu olduğu üçün, sonrakı bu mövzuda addımlara rüşeym rolu oynayır.

Açar sözlər: Antidempinq, ticarətdən mühafizə, makroiqtisadi təyinedicilər, ÜTT

“MACROECONOMIC INDICATORS OF ANTI-DUMPING APPLICATION”

SUMMARY

The actuality of the subject: Developments in international trade, technological advances and changes in the concept of interstate borders have brought new trade concepts and measures. One of these concepts is the concept of dumping or anti-dumping, the method of protection adopted within the WTO today is the most relevant application.

Purpose and tasks of the research: The main purpose is to prepare substantiated proposals on the development of the form of development based on a comprehensive analysis of the state of the investment development model in the country. To achieve the goal, the tasks were identified and implemented in a logical sequence as shown below.

Used research methods: During the research, the theoretical basis of anti-dumping was first studied using the methods of historical analysis, induction, deduction. First, the application of anti-dumping was considered and analyzed as a separate category in the economy and studied as a theoretical aspect and as a whole in the structure of the economy. In the later stages of the study, regression analysis was used to establish a link between anti-dumping and macroeconomic indicators.

The information base of the research: In this field, mainly scientific works and articles of foreign economists were referred to and analyzes were carried out from the database of international organizations.

Restrictions of research: The lack of scientific works of Azerbaijani economists in this field and the lack of a database on Azerbaijan make it difficult to conduct empirical analysis.

The novelty and practical results of investigation: Scientific novelty is as follows:

- The economic basis of anti-dumping has been clarified.
- The results of the study were obtained on the basis of a database of modern world trends.
- The research is theoretically adapted to the economic environment of Azerbaijan.

Scientific-practical significance of results: Using the results of the research, it is possible to formulate a foreign economic action plan in accordance with the country's platform. Since research on this topic is a new research topic in Azerbaijani literature, it plays the role of an embryo for further steps in this field.

Keywords: Anti-dumping, trade protection, macroeconomic determinants, WTO

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Statları
AB	Avropa Birliyi
Aİ	Avropa İttifaqı
GATT	Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
TUİK	Türkiyə Statistika Qurumu
TRY	Türk Lirəsi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. ANTİDEMPİNQ VƏ ONUN TƏTBİQİNİN İQTİSADİ-NƏZƏRİ CƏHƏTDƏN ƏSASLANDIRILMASI	11
1.1. Antidempinq tətbiqinin səbəbləri	11
1.2. Dünyada antidempinq tətbiqinin xüsusiyyətləri	19
II FƏSİL. ANTİDEMPİNQİN MAKROİQTİSADİ TEYİNEDİCİLƏRİ (EMPRİK METOD)	27
2.1. İqtisadiyyatda antidempinqə təsir edən amillər	27
2.2. Təsiredici faktorların ekonometrik modellər ilə yoxlanılması	38
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA ANTİDEMPİNQLƏ ƏLƏQƏDAR QANUNVERİCİLİK VƏ TƏTBİQLƏR	51
3.1. Azərbaycanda antidempinqi tənzimləyən hüquqi baza xüsusiyyətləri	51
3.2. Azərbaycanda antidempinq təsir edən faktorlar	57
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	61
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	66
ƏLAVƏLƏR	69
Cədvəllərin siyahısı	70
Şəkillərin siyahısı	70
Qrafiklərin siyahısı	71

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Beynəlxalq ticarətdə meydana gələn inkişaf, texnolojik irəliləmələr və dövlətlərarası sərhəd anlayışındakı dəyişikliklər yeni ticarət qavrayışlarını və tədbirlərini də öz bərabərində gətirmişdir. Bu konsepsiya-lardan biridə demping və ya antidempinq konsepsiyasıdır.

Günümüzün reallığında antidempinq etməyən ölkə yoxdur. Sadəcə ölkələr arasında antidempinq çərçivələri müxtəlif daxili və xarici effektlərin təsiri ilə fərqli xüsusiyyət göstərir. Qlobal dünya iqtisadiyyatı mühitində antidempinq tədbirlərinin xarakterik xüsusiyyətlərini formalaşdıran göstəricilər həm makroiqtisadi çərçivədə, həm xarici ticarət siyasətinin formalaşması çərçivəsində mühüm rol oynayır. Bu əlaqə ikitərəflidir, həmçinin ölkənin makroiqtisadi vəziyyəti və ölkənin rəhbər tutduğu xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyası antidempinq tədbirlərinin formalaşmasında impuls rolu oynayır. Günümüzdə siyasi faktorlar ön plana çıxsa da antidempinqin əsas təyinedici göstəricisi makroiqtisadi mühitdir. Ölkələrin makroiqtisadi mühit fərqlilikləri antidempinqi miqyas və keyfiyyət baxımdan müxtəlifliyə səbəb olur. Hansı makroiqtisadi göstəricilərin antidempinqdə hansı təyinedici rolu oynadığı sualı günümüzdə beynəlxalq ticarətin hegemon olduğu, izolyasiyasız inkişaf modeli hökm sürən dünyada ən aktual, araşdırılmalı məsələdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Antidempinqin ölkə iqtisadiyyatından hansı impulslardan qaynaqlandığı, antidempinqin keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin nəzəri-konseptual və praktiki əsasları bir çox xarici iqtisadçılar tərəfindən əsaslandırılmışdır. Ancaq daim dəyişən qlobal dünyanın yeni trendləri özü ilə bərabərində yeni ticarət mühiti formalaşdırır. Bu isə həm birbaşa və dolaylı yolla antidempinq tətbiqində fərqli məhdudiyyətlər və imkanlar yaradır.

Tədqiqat işinin məqsədi və vəzifələri: Əsas məqsəd antidempinq tətbiqinin miqyasının ölkə iqtisadiyyatının hansı makroiqtisadi təyinediciləri ilə bağlılığını əsaslandırmaq və əldə olunan məlumat vasitəsi ilə ölkə üzrə optimal antidempinq reseptləri verə bilməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün vəzifələr təyin edilmiş və aşağıda göstərilən alqoritma ilə həyata keçirilmişdir.

- Antidempinq tətbiqinin ümumi iqtisadi əsaslarının tətqiqi və nəzəri əsaslarının araşdırılması.

- Ayrı-ayrı ölkələri üzrə antidempinq tətbiqində özünü göstərən fərqliliklərin təyin edilməsi.

- Antidempinqlə ölkə iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri arasında əlaqənin araşdırılması.

- Ölkənin makroiqtisadi mühiti ilə antidempinq arasında əlaqənin ekonometrik modellər ilə qiymətləndirilməsi.

- Əldə edilən nəticə ilə ölkənin makroiqtisadi mühiti üzrə optimal antidempinq tətbiqinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqat işinin predmet və obyektı: Ölkələrin antidempinq tətbiqini həyata keçirməsinin hansı makroiqtisadi təyinedicilərdən formalaşmağının metodoloji və praktiki məsələlərinin həyata keçirilməsi

Tədqiqatın informasiya bazası: Bu sahədə əsasən xarici iqtisadçıların elmi əsərlərinə və məqalələrinə istinad edilib və beynəlxalq təşkilatların verilənlər bazası əsasında nəzəri və empirik analizlər aparılıb .

Tədqiqatın metodları: Tədqiqat zamanı ilkin olaraq analiz, induksiya, deduksiya metodlarından istifadə etməklə antidempinqin nəzəri əsasları tətqiq olunub. İlk olaraq antidempinq tətbiqi iqtisadiyyatda ayrıca kateqoriya kimi ələ alınaraq analiz olunaraq nəzəri aspektləri və iqtisadiyyatın tərkibində ümumi bütünün tərkibi olaraq tətqiq olunub. Uyğun olaraq induksiya və deduksiya metodları ardıcıl olaraq həyata keçirilibdir.

Tədqiqatın sonrakı mərhələlərində antidempinqlə makroiqtisadi göstəricilər arasında əlaqənin qurulmasında reqresiya analizindən istifadə olunub. Əldə edilən məlumatlar “comparative analysis” metodundan istifadə etməklə məlumat əldə edilərək və bu məlumat “descriptive analysis” metodu ilə nəticə əldə olunub.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Azərbaycan iqtisadçılarının bu sahədə elmi əsərlərinin olmaması və Azərbaycan üzrə verilənlər bazası olmadığına görə alınan nəticələr tam Azərbaycan reallığını əks etdirməməsi.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi: Elmi yenilik aşağıdakılardan ibarətdir:

- Antidempinqin iqtisadi əsasları dəqiqləşdirilmişdir
- Tədqiqatdan alınan nəticələr müasir dünya trendlərindən yaranan verilənlər bazası əsasında əldə edilmişdir .
- Tədqiqat Azərbaycan iqtisadi mühitinə uyğun olaraq nəzəri uyğunlaşdırılmışdır

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqatdan əldə edilən nəticələrdən yararlanaraq ölkə platformasına uyğun xarici iqtisadi fəaliyyət planı formalaşdırmaq olar. Tədqiqat bu mövzuda Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir araşdırma mövzusu olduğu üçün, sonrakı bu mövzuda addımlara rüşeym rolu oynayır .

I FƏSİL. ANTIDEMPİNG VƏ ONUN TƏTBİQİNİN İQTİSADI-NƏZƏRİ CƏHƏTDƏN ƏSASLANDIRILMASI

1.1. Antidemping tətbiqinin səbəbləri

Antidemping konsepsiyası haqqında danışmadan əvvəl bu konsepsiyanın yaradılmasında təsiri olan təməl səbəb yəni, demping haqqında danışmaq gərəkdir. Antidemping bilindiyi kimi dempingə qarşı yaradılan konsepsiyadır, burda yola çıxaraq bu əlaqəni anlamağımız üçün dempingi nəzəri cəhətdən əsaslandırmaq gərəkdir.

Uzun illər tərifi üzərində bir ortaq məxrəcə gəlinə bilinməyən demping termini, fərqli bir çox anlam ifadə edən bir sözdür. Bu termini yığıntı, süprüntü, köhnə əşya və material yığıntısı, atmaq, boşaltmaq anlamına gələn "to damp" feilindən əmələ gəlmişdir.

Bu günə qədər iqtisadiyyat və hüquq ədəbiyyatlarında demping sözünü qarşılayacaq bir termin istifadə olunmamışdır. Bu vəziyyət həm demping kəliməsinin dilimizə az-çox yerləşməsindən, həm də ona qarşılıq gələcək tək sözlü bir termin tapılmamasından qaynaqlanmışdır. Ancaq çox sıx olmamaqla demping konsepsiyasına qarşılıq olaraq "idxalda süni qiymət endirimi" və ya "haqsız endirim" konsepsiyaları istifadə olunmaqdadır.

Demping, ya dövlətin bir müəssisəyə və ya bir sənaye filialına ixrac etdikləri məhsullara xarici bazarda süni qiymət tətbiqetmələrinə imkan verəcək şəkildə kömək etməsi nəticəsində subsidiyalı ixracat, ya da bir biznesin davranışı olaraq dempingli ixracat baş verə bilər.

Demping, malların süni olaraq qiyməti endirilərək böyük miqdarlarda xarici bazarlara daxil edilməsi surətiylə reallaşdırılan və idxalda ortaya çıxan bir növ haqsız rəqabətdir.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatında (ÜTT) dempingi bu formada qəbul edilir: "Bir məhsulun və ya oxşar bir məhsulun ixracatçı ölkədə islehlak üçün satışı qoyulan qiymətdən daha aşağı qiymətlə ixrac edilməsidir" və "yerli sağlam bir sənayeni zərər yaratması, ya da hər hansı bir sənayenin qurulmasını

gecikdirməsidir”. Dəmpinq konsepsiyasının ümumi olaraq qəbul edilən adı 1923 ilində Jacob Viner tərəfindən edilən konsepsiyadır və bu hələdə keçərlidir. Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (bundan sonra GATT) verilən tərif də Vinerin etdiyi tərifə uyğun edilmişdir.

Dəmpinqin GATT -dakı açıqlaması belədir;

- “bir məhsulun ixrac qiymətinin, metoduna görə ticarətin aparılmasında, ixracatçı ölkədə istehlak üçün satışa qoyulan oxşar məhsulun müqayisəli qiymətindən aşağı olmasıdır “
- “Və yaxud ixracatçı ölkədəki bazar metoduna görə ticarətin aparılmasında məhsulun və ya yaxud oxşar məhsulun satışı olmadıqda, ixracat qiymətinin oxşar məhsulun üçüncü bir ölkəyə ixracat edilən müqayisəli qiymətindən aşağı olması.
- “Və yaxud ixracat qiymətinin mənşə ölkəsindəki istehsal xərclərindən yəni satış və ümumi xərclərinin cəmindən aşağı olmasıdır.

Digər bir deyişlə, əgər ixrac qiyməti ilə ixracatçı ölkədəki daxili istehlak qiyməti arasındakı müqayisə etdikdə, ikincisinin daha yüksək olduğu anlaşılırsa məhsul dəmpinqli qəbul edilir. Məhsulun dəmpinqli məhsul sayılması üçün, idxal ölkəsindəki yerli sənaye üzərində konkret və müəyyən edilə bilər zərər meydana gəldiyinin sübut edilməsi vacibdir.

GATT-ın dəmpinq tərifi və Avropa Birliyi qanunvericiliyində edilən tərif ilə milli qanunlardakı dəmpinq tarifləri böyük dərəcədə eynidir. Bu vəziyyət milli qanunvericiliklərin GATT-a uyğun hala gətirilməsi məcburiyyətindən də qaynaqlanmaqdadır. Yəni eyni tərif həm Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, həm Avropa Birliyi ölkələri, həm ABŞ həm də Azərbaycan üçün böyük mənada keçərlidir. Yəni də bəzi nöqtələrdə qanunvericiliklər arasında fərqliliklər ola bilər. Dəmpinq 3 formada ola bilər :

- 1) Müvəqqəti dəmpinq
- 2) Daimi dəmpinq
- 3) Dağıdıcı dəmpinq

1) Daxili bazarda tələbin azalması, istehsal texnologiyalarının dəyişməsi, texnoloji yeniliklər nəticəsində inkişaf etmiş ölkə bazarlarında bəzi malların köhnəlməsi və şirkətlərin planlaşdırılmamış istehsalı səbəbindən yığılmış ehtiyatları ləğv etmək üçün şirkətlərin xarici bazarlara müvəqqəti ucuz qiymətlərlə satması nəticəsində meydana gəlir. Müvəqqəti dempinq malları daha ucuz qiymətə aldıkları üçün dempinq satışlarının həyata keçirildiyi ölkələrdə istehlakçıların xeyrinədir, bu ölkələrdə satışları azalır və istehsalçılara qısamüddətli ziyan vurur.

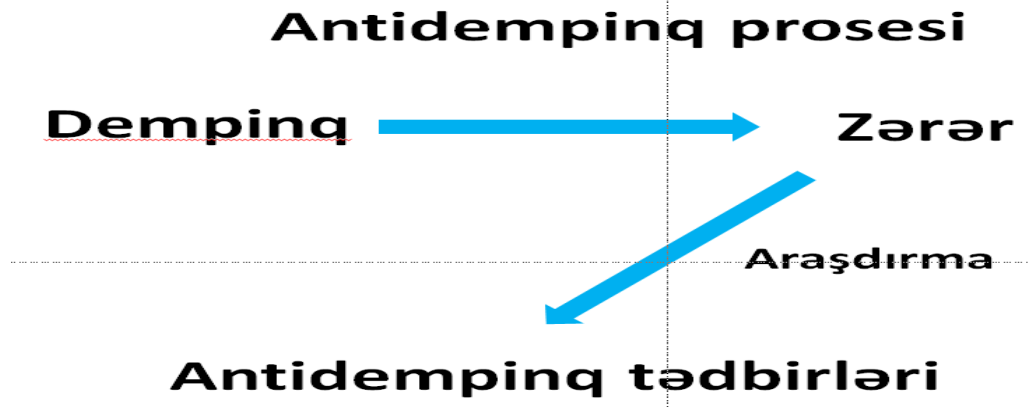
2) Bu, miqyaslı iqtisadiyyatlardan faydalanmaq və qazancları maksimum dərəcədə artırmaq üçün istehsalçıların maya dəyərindən bir qədər yüksək qiymətə beynəlxalq bazarlara fasiləsiz satışlarıdır. Məsələn; Levant Şirkəti vasitəsi ilə İngiltərənin Osmanlı bazarlarında yun parçaların satışında tətbiq etdiyi dempinq olmuşdur. 1580 ilə 1650 arasında tətbiq olunan bu tullantıda İngilis yunları Londondakı qiymətlərindən 20-30% daha ucuz satılırdı. Nəticədə Osmanlı yun sənayesi çökdü.

3) Şirkətlər və ya dövlətlər məhsullarını öz ölkələrində daxili bazar qiymətinin altına sataraq və ya maya dəyərində daha aşağı bir qiymət təyin edərək rəqiblərini bir ölkədəki daxili bazardan sıxışdırırlar. İstehsalçının məqsədi inhisar gücünü artıraraq uzunmüddətli qazancını maksimum dərəcədə artırmaqdır. ABŞ, Avropa Birliyi və bir çox ölkələrdə antitrust qanunları (rəqabət qanunları) ilə beynəlxalq ticarətdə dağıdıcı dempinq qadağandır. Son olaraq dempinqlə bağlı əsas anlayış dempinq marjasıdır. Dempinq marjası normal dəyərin ixrac qiymətini aşdığı məbləğdir.

$$\text{Dempinq marjı} = \text{Normal dəyər} - \text{buraxılış qiyməti}$$

Dempinqin nəzəri əsaslarını bildiyimizə görə antidempinq tədbirləri hansı təzahürlərdən yaranmağını əsaslandırma bilərik. Belə bir qənaətə gəlirik ki, antidempinq vergisi prosedurun əsas məqsədi, dempinqli idxalın səbəb olduğu haqsız rəqabətə qarşı yerli istehsalçını qorunmasıdır. Şəkil 1-də göstərildiyi kimi dempinq yerli istehsalçıya zərər yaradır, belə bir zərərin dempinqli məhsulun yaratdığı araşdırılır və antidempinq tədbirləri görülür həmin dempinqli məhsula qarşı.

Şəkil 1: Antidempinq prosesi

Mənbə: ÜTT-in qaydaları çərçivəsində qeyd olunan antidempinqin nəzəri əsaslarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Ümumilikdə antidempinqin bir anlayış olaraq yaranması və təkamülü keçən əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Antidempinqin təkamül dövrü ümumi dünyada xarici iqtisadi siyasətin təkamül dövrü ilə birbaşa əlaqədərdir. 1929-cu ildə dünya iqtisadiyyatı böyük böhrana məruz qaldı. Uzun dövrü əhatə edən bu böhran sonrası dünya dövlətləri öz iqtisadiyyatlarını xarici dünyaya qarşı izolyasiya edərək öz milli iqtisadiyyatlarını qorumaq yolunu seçdilər. İkinci Dünya Müharibəsinin başlaması ilə əvvəldən çox aşağı səviyyədə olan dünya ticarəti müharibə səbəbi ilə daha da aşağı, kritik həddə düşdü. Beynəlxalq ticarətin xarici dünyaya bağlanması səbəbi ilə dünya iqtisadiyyatında böyük ölçüdə zərər verdiyinin fərq edilməsi üzərinə müharibədən dərhal sonra beynəlxalq ticarəti tənzimləmək adına danışıqlar başlanmış və bu danışıqların məqsədi beynəlxalq ticarətdə sərbəstliyi bərpa etmək, ticarət sərhədlərini aradan qaldırmaq idi. Həmçinin dünyanın hər hansı bir ölkəsində ortaya çıxacaq həddindən çox proteksionist tədbirləri danışıqlar yolu ilə azaltmaq idi. 1994-cü ildə təşkil olunan Uruqvay sazişindən sonra GATT-ın yerinə Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) yaradılmışdır. Bu təşkilat GATT-ın davamçısı kimi görünməyinə baxmayaraq sanksiya gücü ona nisbətə daha yüksəkdir. GATT ilə başlayan 1947-dən sonrasındakı dövrlərdə də bir çox ölkə öz sənayesini və kənd təsərrüfatını gücləndirmək məqsədi ilə proteksionist tədbirlər tətbiq etmişdir. Bu proteksionist tədbirlər gömrük tarifləri və qeyri-tarif metodları ilə həyata keçirilmişdir. Qeyri-tarif metodları arasında miqdar məhdudiyyətləri (kvotalar),

tarif bənzəri məhdudiyyətlər və könüllü ixracat məhdudiyyətləri daxildir. Beynəlxalq ticarətin sərbəstləşdirilməsinin bütün dünya ölkələrinin rifahını artıracağı nəzəri olaraq qəbul edilərək, GATT və ÜTT istifadə olunan qorunma tədbirlərini azaldaraq beynəlxalq ticarətdə sərbəstliyin yaradılmağı üçün mübarizə aparıblar. Bu mübarizə nəticəsində xarici ticarətdə sərbəstliyin təmin edilməsi prosesində diqqətəlayiq mərhələlər görülmüş və tətbiq edilən tariff və qeyri-tariff məhdudiyyətləri vacib bir nisbətdə azaldılmışdır. Ancaq beynəlxalq ticarətdə proteksionist tədbirlər başqa bir formada özünü göstərmişdir. Son illərdə beynəlxalq ticarətdə xarici ticarətin mənfi təsirlərindən qorunmaq üçün ən çox istifadə edilən alətlərdən biridə antidempinq olmuşdur. Antidempinq tətbiqinin tarixi çox qədim olmasına baxmayaraq bu alət 1970-ci illərdən geniş bir arealda istifadə edilməyə başlamışdır. Bu alətdən başlanğıcda yalnız inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən istifadə edilərkən 1990-cı illərin başından etibarən inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən də geniş istifadə olunan bir alət halına gəlmişdir. Nəzəri olaraq ticarətin antidempinq istifadə edərək ədalətli bir şəkildə reallaşdırılması məqsədi təxmin edilərkən, bu prosesin daha çox xarici ticarətə qarşı qorunma yaratma üçün nəzərdə tutulduğu fikri hakim olmağa başladı. Antidempinq tətbiqinin səbəblərinin nələr olduğu mövzusunda inkişaf etmiş ölkələr üçün çox sayda araşdırma işləri edilərkən bu mövzuda inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün, həmçinin ölkəmizin reallığında aparılan tətqiqat işləri son dərəcə qıt sayda olduğu görülür. Antidempinq tətbiqləri son 30 ildən bəri beynəlxalq ticarətdə ən geniş istifadə olunan alətlərdən biri olduğu müşahidə edilməkdədir. Bunun ən əsas səbəbi GATT və ÜTT-in digər qorunma tətbiqlərinə qarşı sərt bir disiplin tətbiq edərkən antidempinq tətbiqinə nəzərəçarpan bir ölçüdə sərbəstlik verməsidir. Antidempinq tətbiqi dünya ticarətindəki problemləndən biri olmuşdur. Antidempinq Avstraliya, Kanada, Avropa ittifaqı, Yeni Zelandiya kimi bir neçə ənənəvi istifadəçidən əlavə artan sayda yeni istifadəçiləri yarandı: Argentina, Braziliya, Hindistan, Koreya, Meksika, Türkiyə, Cənubi Afrika, Ukrayna kimi ölkələrdə antidempinqin yayılmasının ən nəzərə çarpan xüsusiyyəti, GATT/ÜTT fəaliyyətindən qaynaqlanan dünya proteksionizmindəki azalma meyillərinə paralellik təşkil

etmişdir. İqtisadiyyatçılar arasında antidempinq ümumilikdə bir proteksionist alət olaraq qəbul edilir və antidempinqin yaratdığı zərər ümumi olaraq qəbul edilmişdir. Antidempinq təbiəti gərəyi proteksionist alətdir və digər proteksionist alətlər kimi yerli sənayeyə kömək məqsədi ilə idxaldan qaynaqlanan rəqabətdən qoruyur. “1947-1970 illər ərzində tətbiq edilən antidempinq vergiləri bu dövrlərdən sonra günümüzdə qədər tətbiq edilən hər hansı ticarət vergisindən azdır” (Blonigen və Prusa, 2001: s.28). Bu səbəblə, son illərdə dempinqə qarşı tənzimləmələr mövzusunda aparılan araşdırmaların sayı vacib bir ölçüdə artmışdır. Ancaq edilən araşdırmaların çoxu ABŞ və Avropa Birliyi çərçivəsi ilə limitlidir və inkişaf etməkdə olan ölkələrin antidempinqi tətbiqi mövzusunda isə lazımı qədər araşdırma aparılmadığı görülmüşdür. Antidempinq kodeksinin hüquqi təməlləri GATT müqaviləsinin VI.Maddəsində tənzimlənmiş və ölkələrin antidempinq tətbiqi üç əsas şərtlə müəyyənləşir. Bu maddəyə görə;

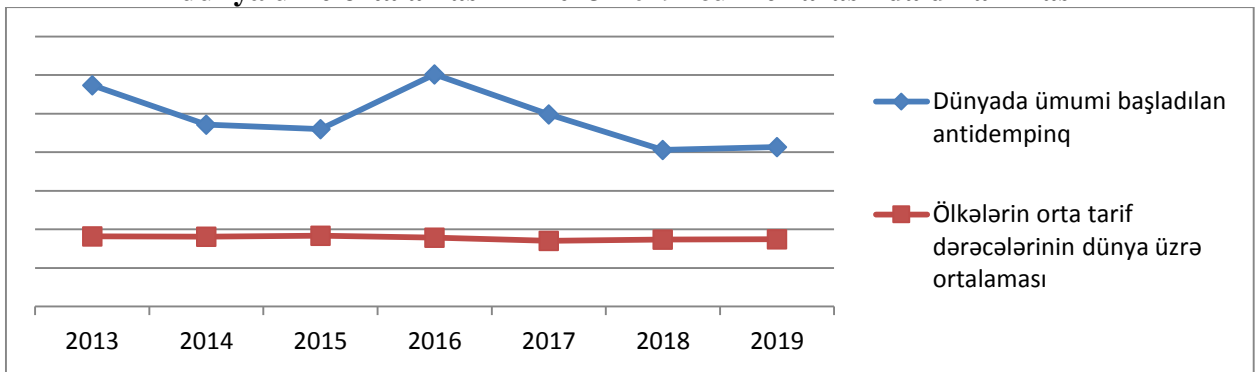
- 1) satılan malın dempingli olması
- 2) ekvivalent sənayedə bir maddi zərərin reallaşmış olması
- 3) maddi zərər görən sənayedəki zərərin dempingli olduğu iddia edilən idxaldan qaynaqlandığı olmalıdır.

Bu 3 şərtin reallaşdığı halda dempinqə məruz qalan ölkə antidempinq vergisi qoyma hüququ ola bilər. Bu hüquqi təməlləri referans alan bir çox inkişaf etmiş ölkə antidempinq vergisini digər ölkələrə xüsusi ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı sıx bir şəkildə tətbiq edirlər. Antidempinq vergisinə qərar verilməsi müddətində nəzəri baxımından dünyada iki fərqli vəziyyət müşahidə edilməkdədir. “Bəzi ölkələrdə bu məsələ ilə bağlı qərarları bir təşkilat alır (AB) bəzi ölkələrdə (ABŞ) bu iş üçün iki təşkilat vardır. Bu mövzuda iki təşkilatın var olması dempinq müraciətlərinin daha çox nisbətə qəbul edilməsinə səbəb olduğu fərz edilir” (Hansen və Prusa, 1997: s.17). Antidempinqin ticarət, iqtisadiyyat və siyasi səbəbləri vardır. Antidempinq prosedurunun başladılmasında görülən bu vacib sayda artma nəticəsində iqtisadiyyatçılar tərəfindən antidempinqin səbəbləri ilə bağlı bir çox təklif ortaya atılmışdır. Bu artmalardakı ən vacib səbəblərdən biri GATT və 1995 ilindən etibarən onun yerinə gələn ÜTT-in gətirdiyi yeni ticarət qaydalarının

beynəlxalq ticarəti daha da çox sərbəstləşdirməsidir. Beynəlxalq ticarətdəki bu sərbəstləşmədən milli iqtisadiyyatlarını qorumaq istəyən ölkələr yeni bir üsul axtarışına başlamış və antidempinqin ticarətdən qorumaq məqsədi ilə istifadə edilə biləcəyini başa düşmüşlər. İlk ciddi artım 1979 ilindəki Tokio görüşlərinin gətirdiyi yeni antidempinq qaydalarının təsiri xüsusi ilə inkişaf etmiş ölkələr (ABŞ, Kanada, AB, Avstraliya) arasında müşahidə edilmişdir. İkinci böyük artım isə 1990-cı illərin əvvəlindən etibarən xüsusi ilə inkişaf etməmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin GATT-a və daha sonra ÜTT-yə üzv olması ilə başlamışdır. Bu təşkilatlara üzv olan ölkələr gömrük tariflərini və digər xarici ticarəti əngəlləyən tədbirləri azaldacaqlarına öhdəlik götürmüşdülər. Ancaq ucuz idxal malları ilə rəqabət apara bilməyən ölkələr GATT və ÜTT antidempinq kodeksindəki inkişaf etmiş ölkələrin istifadə etdiyi hüquqi çatışmazlıqları görərək milli sənayelərini qorumaq üçün sıx bir şəkildə antidempinq proseduruna başlamışlar. Digər bir artım səbəbi də ölkələrin öz aralarında mikro ticarət müharibələrinə girmiş olmalarıdır. “Əgər bir ölkə digər bir ölkəyə antidempinq vergisi qoyursa buna məruz qalan ölkə də buna qarşılıq olaraq özünə antidempinq vergisi qoyan ölkəyə antidempinq vergisi qoyacaqdır” (Prusa ve Skeath 2001: s.30) Buna iqtisadi ədəbiyyatda “qisas qisas” (tit for tat) deyiləcəkdir. 1980-1988 illər arasında GATT və ÜTT üzvləri tərəfindən açılan antidempinq prosedurlarının iqtisadi faktorlaramı yoxsa ticarət müharibələrininmi (retaliation effect) daha təsirli olduğu mövzusunda araşdırmışdılar və antidempinq tətbiqinə iqtisadi faktorlardan daha çox ticarət müharibələrinin səbəb olduğunu statistik olaraq sübut etmişlər. Son olaraq irəli atılan səbəb Boan ve Crowley (2003) tərəfindən ortaya atılan “ticarət sürüşməsi” (trade deflection) anlayışıdır. “Ticarət sürüşməsi”nə nümunə olaraq: ABŞ-ın idxal etdiyi Yaponiya mallarına antidempinq vergisi qoyulduqda Yapon firmalarının mallarını AB-nə ixrac etməyə başlamasını göstərə bilərik. AB-də özünə yönələn bu ani Yapon mallarının idxalının qarşısının almaq və beləcə öz yerli sənayesini qorumaq üçün antidempinq vergilərinə başlayacaqdır. Beynəlxalq ticarətin yaratdığı rəqabət təsirindən qorumaq istəyən sənaye sektoru tarif və qeyri-tarif əngəllərin artıq istifadə edilə bilməyəcəyini başa düşdükdə antidempinqin qorumaq məqsədi ilə istifadə edilə biləcəyinin başa

düşdülər. İdxalın özləri üçün bir təhlükə olduğu vəziyyətlərdə sənaye sektoru dempinq edildi səbəbi ilə müraciətlər edərək siyasətçilərə təsir etmiş və lobbicilik ilə bir çox hallarda dempinqli mal olduğu qərarını qəbul etdirməkdə uğurlu olublar. Antidempinqin keçən əsrin sonu və əsrimizin əvvəllərindəki təzahürlərindəki xüsusiyyətlərə baxdıqda belə bir nəticə ortaya çıxır ki, antidempinq tariflərdə olan azalma ilə paralel şəkildə artmışdı. Ancaq son 10 illiyin göstəricilərinə qrafik 1-ə baxdıqda müşahidə olunur ki, antidempinq sayı ilə tarif hədləri arasında birmənalı reqressiya əlaqəsi yoxdur.

Qrafik 1: Dünyada ümumi başlatılan antidempinq və ölkələrin orta tarif dərəcələrinin dünya üzrə ortalamasının 2013-2019- cu illər arasında dinamikası

Mənbə: Dta.wto.org səhifəsindən götürülən verilənlər əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Bunu şəkil 2-də verilmiş reqressiya analizində çıxan nəticəyə əsasən dəyə bilərik. Burdan belə bir nəticə ortaya çıxır ki, tarif hədləri aşağı salına biləcək ən minimum səviyyədə formalaşmışdır dünyada. ÜTT təşəbbüsü ilə yaradılan bu xarici ticarət mühiti tarif dərəcələrini minimal səviyyəyə endirdiyini görə son 10 illikdə dünya üzrə orta tarif dərəcələrində ciddi fərqlənmə yaşanmır, antidempinq tarixi təkamül dövründə təbii olaraq tarif dərəcələrinin kəskin aşağı düşməsi səbəbi ilə artmağa başlayırdı ancaq son 10 illikdə olan sabitlik antidempinqin dalğalanmalarında daha çox başqa səbəblərin olduğunu göstərir. Bu dünyanın makroiqtisadi trendlərindəki dalğalanmalar, ticarət müharibələri, siyasi səbəblər olacaqdır.

Şəkil 2: Dünyada ümumi başladılan antidempinq və ölkələrin orta tarif dərəcələrinin dünya üzrə ortalamasının 2013-2019- cu illər arasında göstəricilərinin regressiya analizi

SUMMARY OUTPUT						
<i>Regression Statistics</i>						
Multiple R		0,34598499				
R Square		0,11970561				
Adjusted R Square		-1,4				
Standard Error		3,85237035				
Observations		1				
<i>ANOVA</i>						
		<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression		7	10,0904993	1,4414999	0,67991809	#NUM!
Residual		5	74,20378641	14,8407573		
Total		12	84,29428571			
<i>Coefficients</i>						
Intercept						
Ölkələrin orta tarif dərəcələrinin dünya üzrə ortalaması						
	9,11					2E-276
	9,06					-5E-276
	9,17					0
	8,92					6E-246
	8,53	-22,566136	57,06344157	-0,39545698	0,70881454	0
	8,67	5,29446781	6,420872045	0,82457146	0,44715235	6,276E-246
	8,73					0
						4E-266
						1,574E-265
						-169,252383
						124,12
						-169,25
						124,1201102
						-11,2109092
						21,7998
						-11,211
						21,79984486

Mənbə: Dta.wto.org səhifəsindən götürülən verilənlər əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

1.2. Dünyada antidempinq tətbiqinin xüsusiyyətləri

Dempinq və subsidiyalara referans olan idxal dempinqə məruz qalan ölkələrin yerli sənayeləri üstündə mənfi təsirlərə səbəb olur. Bu səbəblə ölkələrin dempinq və subsidiyalarla mübarizə edə bilmək üçün 1900-cü illərin əvvəlindən etibarən fərqli hüquqi tənzimləmələr başlayıblar. Dempinqə qarşı ilk hüquqi tənzimlənmə 1904-cü ildə Kanada tərəfindən aşağı qiymətdə polad idxal mallarına qarşı edilmişdir. Daha sonrakı illərdə Yeni Zelandiya 1905-ci, Avstraliya 1906-cı və ABŞ 1916-cı illərdə oxşar hüquqi tənzimləmələr etmişdir. ABŞ-da 1916 illərdə qüvvəyə minən antidempinq qanunu (1916 Anti-Dumping act) dar bir formada və sadəcə yıxıcı dempinqə qarşı tənzimlənmişdir. 1921-ci illərdə ABŞ antidempinq qanununda Kanadanın antidempinq qanununa yaxın yeni tənzimləmələr etmişdir. Eyni il İngiltərə oxşar bir qanun qəbul edərkən Yeni Zelandiya, Kanada və Avstraliya da öz antidempinq qanununda lazimi düzəltmələr etmişdir. “İkinci Dünya Müharibəsi sonrası sadəcə Cənubi Afrika Respublikası, Kanada və Avstraliya xarici ticarət siyasətində alət olaraq antidempinq qanunlarından sıx bir şəkildə istifadə etmişdilər” (Aggarwal, 2004: s.16). Beynəlmilləl dövlətlər tərəfindən çıxarılan antidempinq qanunları 1947-ci il beynəlxalq ticarəti tənzimləmək üçün yaradılan GATT çərçivəsində beynəlxalq ölçüdə nəzarətə və standartda bərpə edilə bilməmişdir. ABŞ güclü təsirləri nəticəsində antidempinq ilə əlaqədar tənzimləmələr GATT-ın VI.

maddəsində vurğulanmışdır. 1921-ci ildə ABŞ tərəfindən qəbul edilən antidempinq qanunu GATT müqaviləsinin 6-cı maddəsinə referans olmuşdur. Antidempinq mövzusu GATT-ın Kennedi müsahibələri zamanında (1963-1967) detallı bir şəkildə müzakirə olunmuş və yeni bir antidempinq kodeksi hazırlanmışdır. 1968-ci ildə qüvvəyə minən antidempinq kodeksi ilə GATT-ın VI. Maddəsinin necə tətbiq olunacağına dair qaydalar detallı bir şəkildə tənzimlənmişdir. GATT antidempinq kodeksinin gətirdiyi ən vacib yenilik, dempinqli idxalın və bundan qaynaqlanan zərərin müəyyən olunması və tədbir alınması mövzusunda, tərəfdar ölkələrin istədikləri kimi hərəkət edə bilməyəcəkləri haqqında qərar qəbul edilmiş olmasıdır. Ancaq yeni tənzinləmələrə qarşı antidempinq tətbiqində bu dövrlərdə də geniş bir şəkildə istifadə edilmişdir. Bu dövrlərdə antidempinq tətbiqi sadəcə əsas ölkələr tərəfindən; ABŞ, AB, Avstraliya, Kanada, Cənubi Afrika və Yeni Zelandiya geniş bir şəkildə istifadə etmişdirlər. Tokiya sazişi (1973-1978) dövrlərində antidempinq kodu, gözdən keçirilərək yenilənmişdir. 1980-ci ildə qüvvəyə minən bu tənzinləmələrə görə antidempinq tətbiqi, GATT sazişində göstərilən hallarda və ancaq sazişdə üsulu göstərilən prosedur nəticəsində istifadə edilə bilərdi. 1980-ci illərdən sonrakı dövrlərdə antidempinq tətbiqində ciddi artımlar müşahidə olunmuşdur. 1970-ci illərə nisbətə 1980-ci illərdə antidempinq tətbiqində iki qat artma olmuşdur. Bu dövrlərdə antidempinq tətbiqi yuxarıda qeyd edildiyi kimi inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən tətbiq olunmuşdur. Bunun səbəbi Tokio sazişi sadəcə 27 inkişaf etmiş ölkə tərəfindən imzalanması və imza atan ölkələrin antidempinq kodeksinə əməl edəcəkləri barədə öhdəlik götürmüş olmalarıdır. İnkişaf etməmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr isə mövcud sazişi imzalamadıkları üçün uzun müddət yerli sənayelərini dempiqə qarşı qorumaq üçün antidempinq etmək yerinə dempinq edilən mallara gömrük vergilərinin artırmağı seçmişlər. Ancaq 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən xarici istehsalçıların etdikləri dempinqə qarşı yerli istehsalçıları qorumaq üçün inkişaf etməkdə olan ölkələr (Hindistan, Meksika, Braziliya) gedərək daha sıx bir şəkildə antidempinq vergilərini tətbiq etdikləri müşahidə edilmişdir. Tokio sazişinin ardından 1994-cü ildə tamamlanan və nəticələri 1995-ci ildə qüvvəyə minən Uruqvay sazişində antidempinq kodeksi yeni

tənzimləmələr edilmişdir. Bu danışıqlar nəticəsində dempinq və subsidiyanın aşkarlanması, dempinqə və subsidiyaya referans olan istehsal sektorunda ortaya çıxan zərər və bu zərərin kompensasiyası məqsədi ilə ediləcək işlərlə bağlı tədbirlər haqqında üzv ölkələrin əməl etməsi tələb olunan qaydalarla bağlı qərar verilmişdir.

Uruqvay sazişinin başqa bir vacib nəticəsi isə GATT yerinə ÜTT-in qurulmasıdır. ÜTT səlahiyyətləri və arealı baxımından GATT-dan daha geniş təsir gücü, daha yuxarı təşkilat xüsusiyyətindədir. ÜTT- in üzv sayı indiki dövrdə 164 olub bütün sənayeləşmiş ölkələr və inkişaf etməkdə olan ölkələr bu təşkilatın üzvüdürlər. Uruqvay sazişində bir çox yeni məsələdə anlaşma yaradılmış və bu məsələlər də ÜTT-in vəzifə arealına daxil olmuşdur. Bu səbəblə, antidempinq ilə əlaqədar tənzimləmələrdən məsuliyyət daşıyan və səlahiyyətli beynəlxalq təşkilat ÜTT olmuşdur. Bütün ÜTT üzvlərindən Uruqvay sazişində qəbul edilən antidempinq kodeksinə uyğun bir şəkildə öz qanunlarını çıxarmaları və ya qanun əgər mövcudsa uyğun bir şəkilə gətirmələri istənilmişdir. “Üzv olan hər bir ölkə hətta o dövrlərdə üzv olmayan Rusiya belə antidempinqə mübarizə apara bilmək üçün oxşar bir qanun qəbul etmişdir” (Aggarwal,2004:s.39). ÜTT-in ortaya qoyduğu antidempinq kodeksindəki sərt qaydalar səbəbi ilə dünya miqyasında antidempinq tətbiqinin azalacağı təxmin edilirdi. Gözləntilərin əksinə antidempinq tətbiqinin sayında ciddi bir şəkildə artımlar müşahidə edilmişdir. “1987 -1991 illər arasında dünya miqyasında 733 antidempinq araşdırması açıldığı halda 1992-1997 ci illər arasında bu rəqəm 1463 olmuş, 1998-2002-ci illər arasında isə bu rəqəm 1581 kimi çox yuxarı bir sayə qalxmışdır“ (Crowley, 2004: s.52). 1999-2019-cu illər arasındakı antidempinq prosedurunun sayına baxdıqda antidempinq kodeksi artıq yalnız inkişaf etmiş ölkələrin istifadəsində olan proses olmaqdan çıxmış, inkişaf etməkdə olan ölkələrində sıx bir şəkildə istifadə etdiyi bir alət olmuşdur. Nəticə olaraq antidempinq tətbiqinin yarısından çoxu yeni istifadəçilər olaraq adlandırılan inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən reallaşdırılmağa başlanılmışdır. İnkişaf etməmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən açılmış antidempinq tətqiqi ümumi sayın təqribi 55-60% -i təşkil edərkən, inkişaf etməmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı açılan antidempinq tətqiqələrinin ümumi sərt tədbirlər içindəki payı isə 60-65%

ətrafındadır müşahidə edilməkdədir. Hindistan əsrimizin ilk 10 illiyində istər açdığı prosedur sayına görə sayına görə istər edilən sərt tədbirlərə görə inkişaf etməkdə olan ölkələr içində ilk sırada yer almışdır. Açılan antidempinq prosedurunun sərt tədbirlərlə nəticələnmə nisbəti inkişaf etməkdə olan ölkələr ilə inkişaf etmiş ölkələr arasındakı fərqin 1995-ci illərin sonrasında ortadan qalxdığını müşahidə edə bilərik. Halbuki, inkişaf etməmiş ölkələrdəki qıt resurs və ixtisaslı işçi sayının qeyd olunan prosedurların açılmasını və müsbət şəkildə nəticələndirilməsini əngəlləyici olduğu fərz edilmişdi. 1998-ci ildə “Hindistandakı anti-dempinq prosedurunun idarə edən təşkilatda 10 mütəxəssis işləyərkən AB-də eyni xüsusiyyətdəki təşkilatda 200-ə yaxın mütəxəssis işləyirdi. Belə bir vəziyyət Hindistanın antidempinq prosedurlarında ilk sırada olmasını əngəlləyə bilməmişdi“(Aggarwal,2004: s34). 1995-2003-cü illərdə antidempinq prosedurlarına məruz qalmış ölkələr ümumi antidempinq prosedurlarının 55-60% -lik hissəsi inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı açılmışdır və bunların 60-65 % -lik hissəsi sərt tədbirlərlə nəticələndiyi müşahidə edilmişdir. Diqqəti çəkən nüans istəyirsə inkişaf etmiş ölkələrin açdığı istərsə də bu ölkələrə qarşı açılan antidempinq prosedur nisbətinin eyni səviyyə reallaşmasıdır. İnkişaf etməmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı açılan prosedurların sərt tədbirlə nəticələndiyi nisbəti İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) ölkələrinə qarşı açılan prosedurlara görə olduqca çox olmağı müşahidə edilmişdir. İnkişaf etməmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə prosedura məruz qalan firmalar həm zaman və texniki işçi həm də əsaslandırma çatışmamazlığı səbəbi ilə dempinq təqsirinə qarşı özlərini lazımı səviyyədə, hətta heç qoruya bilməmişlər. Bu səbəblə açılan prosedurların çoxu sərt tədbirlə nəticələnmişdir. Müəlliflərdən əldə edilən məlumatlara və köhnə statistik verilənlərə əsasən antidempinqin dünyadakı əsrimizin ilk on illiyindəki mənzərəsi yuxarıda təsvir olundu. Son on illikdə bir qədər fərqliliklər olmuşdur. Ən çox antidempinq tətbiq edən ölkə cədvəl 1-də görüldüyü kimi Hindistandır. Bu gös-tərici keçən on illikdə də həmçinin belə olmuşdur. Cədvəldən görüldüyü kimi ən çox antidempinq edən ölkələr inkişaf etmiş və yeni sənayeləşmiş ölkələrdir. Cədvəldən çıxan nəticəyə əsasən ümumi antidempinq

sayının təqribi 65.63 faizi inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşür .

Cədvəl 1: 2013-2019-cu illər ərzində ən çox antidempinq tətbiqi edən 20 ölkə

Sıra	Ölkə	Açılan prosedur sayı	Sıra	Ölkə	Qəti tədbirlər
1)	Hindistan	300,00	1)	Hindistan	196,00
2)	ABŞ	259,00	2)	ABŞ	186,00
3)	Braziliya	138,00	3)	Braziliya	131,00
4)	Avstraliya	104,00	4)	Türkiyə	88,00
5)	Argentina	100,00	5)	Çin	77,00
6)	Çin	88,00	6)	Avstraliya	72,00
7)	Kanada	81,00	7)	AB	59,00
8)	AB	72,00	8)	Argentina	59,00
9)	Türkiyə	68,00	9)	Kanada	54,00
10)	Pakistan	59,00	10)	Meksika	49,00
11)	Meksika	52,00	11)	Pakistan	45,00
12)	İndoneziya	46,00	12)	Malaziya	33,00
13)	Malaziya	43,00	13)	Koreya	29,00
14)	Koreya	39,00	14)	Kolumbiya	24,00
15)	Misir	36,00	15)	Tayland	23,00
16)	Kolumbiya	36,00	16)	Misir	23,00
17)	Ukraniya	32,00	17)	Ukraniya	19,00
18)	Tayland	23,00	18)	Rusiya	19,00
19)	Rusiya	21,00	19)	İndoneziya	19,00
20)	Vyetnam	18,00	20)	Çin Taipei	12,00

Mənbə: Dta.wto.org səhifəsindən götürülən verilənlər əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Antidempinq açılan ölkələr içində Çin ən çoxluq təşkil edir. Həmçinin qəti tədbirlər görülməyən ölkələr içində Çin ilk sıradadır. Bunun səbəbi çox şaxəli olan Çin iqtisadiyyatında həm resurs bolluğu həm də ucuz işçi qüvvəsi beynəlxalq rəqabətdə Çinə üstünlük yaradır.

Cədvəldən əldə edilən nəticəyə əsasən görə ümuminin 75.91 % inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı antidempinq tətbiq edilir.

Cədvəl 2: 2013-2019-cu illər ərzində ən çox antidempinq tətbiqi edilən 20 ölkə

Sıra	Ölkə	Açılan prosedur sayı	Sıra	Ölkə	Qəti tədbirlər
1)	Çin	480,00	1)	Çin	372,00
2)	Koreya	141,00	2)	Koreya	107,00
3)	Çin Taipei	79,00	3)	Çin Taipei	70,00
4)	Hindistan	75,00	4)	Tayland	60,00
5)	Tayland	66,00	5)	Hindistan	54,00
6)	Yaponiya	61,00	6)	Yaponiya	47,00
7)	Malaziya	59,00	7)	ABŞ	46,00
8)	ABŞ	56,00	8)	Vyetnam	44,00
9)	Vyetnam	49,00	9)	İndoneziya	40,00
10)	İndoneziya	47,00	10)	Malaziya	38,00
11)	Rusiya	46,00	11)	AB	30,00
12)	Türkiyə	44,00	12)	Rusiya	29,00
13)	Braziliya	43,00	13)	Türkiyə	28,00
14)	AB	41,00	14)	Braziliya	28,00
15)	Meksika	28,00	15)	Meksika	21,00
16)	Almaniya	24,00	16)	Almaniya	21,00
17)	Ukraniya	22,00	17)	Ukraniya	19,00
18)	İspaniya	21,00	18)	İtaliya	18,00
19)	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	19,00	19)	İspaniya	17,00
20)	İtaliya	19,00	20)	Cənubi Afrika	14,00

Mənbə: Dta.wto.org səhifəsindən götürülən verilənlər əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

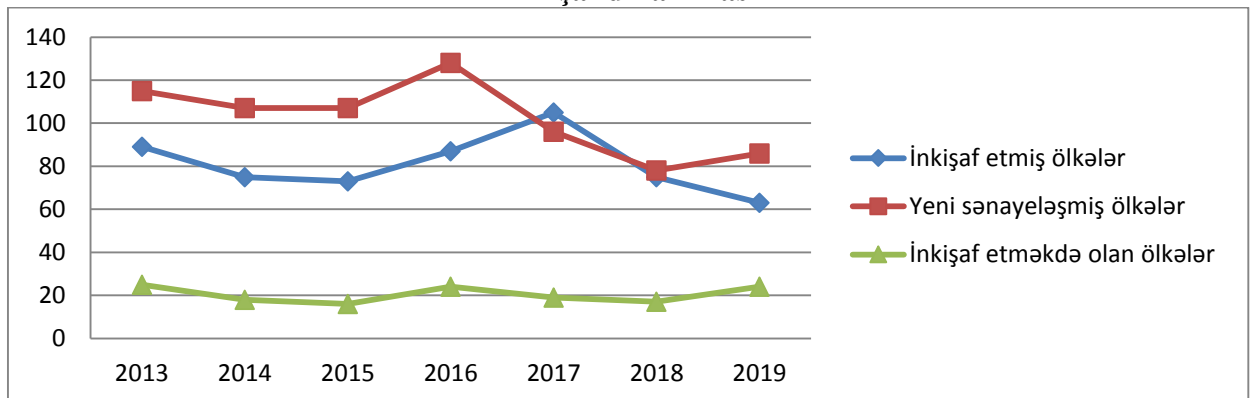
Cədvəl 3-dən çıxarılan inkişaf dinamikasına əsasən belə bir qənaətə gələ bilərik ki, antidempinq tətbiqində əsrin ilk 10 illiyindəki kimi yeni istifadəçilərin (inkişafda olan ölkələr) dinamikası daim artan meyldə deyil. Müxtəlif dünya üzrə trendlərə uyğun olaraq dalğalanmalara paralel olaraq dəyişir . Çünki ilk dövrlərdə tarif metodlarından antidempinq metoduna keçən dövrlərdə inkişaf etməkdə olan ölkələr sıx şəkildə istifadə etməyə başlamışlar. Son 10 illikdə bu metodu artıq mənimsəmiş inkişaf etməkdə olan ölkələrdə nisbətən sabitlik yaranmış. Keçən illərdəki kimi yeni istifadəçi rolu kimi daim artım ilə yox illərə görə dünya iqtisadiyyatı trendlərinə görə azalma və ya artımla paralel dinamika müşahidə olunur (bax: cədvəl 3 və qrafik 2).

Cədvəl 3: 3 tip ölkədən 2013-2019 illərində ən çox antidempinq tətbiqi edən ölkələr

İnkişaf etmiş							
Ölkələr	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
United States of America	39	19	42	37	55	34	33
Australia	20	22	10	17	16	12	7
Canada	17	13	3	14	14	14	6
European Union	4	14	12	14	9	8	11
Korea, Republic of	8	6	4	4	7	5	5
Japan	0	1	2	1	2	0	1
New Zealand	1	0	0	0	2	2	0
İnkişaf etmiş ölkələr	89	75	73	87	105	75	63
Yeni Sənayeləşmiş							
Ölkələr	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
India	29	38	30	69	49	33	52
Brazil	54	35	23	11	7	7	1
China	11	7	11	5	24	16	14
Turkey	6	12	16	18	8	6	2
Pakistan	6	0	12	24	3	8	6
Malaysia	8	8	14	0	4	2	7
Russian Federation	1	7	1	1	1	6	4
İnkişaf etməkdə olan ölkələr							
Yeni sənayeləşmiş ölkələr	115	107	107	128	96	78	86
Ölkələr	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Egypt	2	9	4	14	0	1	6
Colombia	11	6	7	1	8	3	0
Ukraine	2	2	2	1	7	10	8
Viet Nam	4	0	0	3	0	2	9
Morocco	3	1	2	4	1	0	0
Peru	1	0	1	0	3	0	1
Dominican Republic	2	0	0	1	0	1	0
İnkişaf etməkdə olan ölkələr	25	18	16	24	19	17	24

Mənbə: Dta.wto.org səhifəsindən götürülən verilənlər əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Qrafik 2: 3 tip ölkədən 2013-2019 illərində ən çox antidempinq tətbiqi edən ölkələrin inkişaf dinamikası

Mənbə: Dta.wto.org səhifəsindən götürülən verilənlər əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Antidempinq proseduru sektorlar çərçivəsində incələndikdə iki vacib fakt ortaya çıxır. Birincisi, təbii resurslar sıx və texnologiya sıx olan sektorlar bütün ölkə qruplarında ən çox prosedur tətbiq edilən sektorlar olaraq irəli çıxır. Anti-dempinq prosedurlarının polad, kimya və plastik məhsullarında sıxlaşması bu məhsulların bazarının iqtisadi konyuktura çox bağlı olmasına bağlıdır. İqtisadiyyatda hər hansı bir səbəblə durğunluq olduqda bu bazardakı firmalar məhsullarını xərclərinin altında satmağa başladıklarını və bu səbəblə adı keçən məhsullar ən çox antidempinqə məruz qalan məhsullar olacaqdır. Bu məhsulları idxal edən ölkələrdə də iqtisadi durğunluq olduğu vəziyyətlərdə idxalçı ölkələrin öz sektorlarını qorumaq üçün dərhal antidempinq proseduruna və sonrasında antidempinq vergi-lərinə başladığı müşahidə edilir .

İkinci vacib fakt isə aşağı qrupa daxil olan inkişaf etməmiş ölkələrin açdığı prosedurların 61% texnologiya çox olan sektor olduğu halda 22% -in təbii resurslar sektorunda müşahidə edilməsidir. Bu qrup olan inkişaf etməmiş ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələr istiqamətə getdikdə təbii resurs daha sıx olan sektorda açılan prosedur sayı digər sektorlara görə daha çox olacaqdır. Bu meyllənməni müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsi ilə açıqlamaq olar. Ölkələr müqayisəli üstünlüyə sahib olmadığı məhsullarda antidempinq mexanizmasına başlayaraq bu sektorlarını beynəlxalq rəqabətə qarşı qoruyacaqlar. Eyni şəkildə ölkələrin müqayisəli üstünlə sahib olduğu məhsulların antidempinq proseduruna məruz qaldıkları müşahidə edilir .

II FƏSİL. ANTİDEMPİNQİN MAKROİQTİSADI TEYİNEDİCİLƏRİ (EMPRİK METOD)

2.1. İqtisadiyyatda antidempinqə təsir edən amillər

Antidempinq istifadə meylləri və nümunələri: Dünyada antidempinq istifadəsinin meylləri və qanunauyğunluqları təhlil edilərkən, ÜTT-nin qaydalar bölgüsü tərəfindən verilən ətraflı məlumat toplusundan istifadə edilmişdir. 1980-ci ilin əvvəlindən Tariflər və Ticarət Baş Sazişinin (GATT) Antidempinq Məcəlləsi imzalayanların antidempinq fəaliyyətləri barədə hesabatlarını altı ayda bir GATT Antidempinq Tətbiqləri Komitəsinə təqdim etmələrini tələb edilirdi. Nəticədə, ÜTT-nin Qaydalar şöbəsi antidempinq halları barədə ətraflı məlumat bazası yaratdı. Bu verilənlər bazası çoxölçülüdür. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı üzvləri olan təşəbbüskar ölkə, hədəf alan ölkə, hədəf götürülən təşəbbüskar ölkə tərəfindən antidempinq fəaliyyəti haqqında sektor və illəri ilə məlumat verilir. Hesabatlarda müxtəlif səhvlər, laqeydliklər və uyğunsuzluqlar olsa da, ÜTT verilənlər bazası antidempinq fəaliyyətinə dair ən yaxşı beynəlxalq məlumat mənbəyi olaraq qalır.

Dünya Bankından (2000) qəbul edilmiş təsnifatı istifadə edərək, təşəbbüskar və hədəf götürülən inkişaf etməkdə olan ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təsnifləşdirir; yəni bu ölkələrin aşağı gəlirli ölkələr, aşağı orta gəlirli ölkələr, yuxarı orta gəlirli ölkələr olub olmadığı. İnkişaf etmiş ölkələr İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) və ya İƏİT olmayan yüksək gəlirli ölkələr olaraq təsnif edilir. Ümumilikdə, sənəd beş ölkəni müəyyən edir: aşağı gəlir, aşağı orta gəlir, yuxarı orta gəlir, İƏİT (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı) və İƏİT xaricində inkişaf etmiş ölkələr. Bu əsərdə həmçinin fərqli ölkələrdə antidempinq istifadəsi qaydaları təhlil edilmişdir. Verilənlər bazasındakı sektor bölgüsü, ticarətin harmonikləşdirilmiş sistem təsnifatını izləyir və 2 rəqəmli səviyyədə təmin edilir. Beləliklə, 21 sektor üçün antidempinq təşəbbüsləri barədə məlumatlara sahib oluruq. Bu məlumatları 4 geniş kateqoriyaya ayırdıq; resurs sıx olan sektorlar, işgüzar sektorlar, elm əsaslı və müxtəlifnövlü sektorlar. Bunu edərkən Dünya Bankının sektoral təsnifatını geniş şəkildə izlədik .

Antidempinq fəaliyyətinin dərəcəsi dünya miqyasında antidempinq təşəbbüslərinin sayından asılı olaraq qiymətləndirilə bilər. Son otuz ildə dünya miqyasında antidempinq tədbirlərinin tendensiyalarını göstərir ki: Antidempinq təşəbbüslərinin sayı geniş illik dalğalanmalarla xarakterizə olunduğundan, 3 illik hərəkətli ortalamalar baxdıqda. İki məsələ müşahidə edilə bilər. Birincisi, 1990-cı illər ərzində antidempinq fəaliyyətinin istifadəsi 1980-ci illərin sonlarına nisbətən xeyli artmışdır. 1980-ci illərin sonunda ümumilikdə 668 hadisə bildirildi. Bununla birlikdə 1990-cı illərin əvvəllərində antidempinq təşəbbüslərinin sayı 1240-a çatdı. Sonrakı illər antidempinq araşdırmalarında daha da artım müşahidə olundu. 1996-2000-ci illərdə bildirilən antidempinq hadisələrinin ümumi sayı 1335 idi. İkincisi, Uruqvay raundunun qüvvəyə minməsindən əvvəl inkişaf etmiş ölkələr bu qanunun daha əhəmiyyətli istifadəçiləri idi; bu müqavilə 1995-ci ildə qüvvəyə mindiyi gündən bəri inkişaf etməkdə olan ölkələr qanundan inkişaf etmiş ölkələrdəki həmkarlarından daha aqressiv istifadə edirlər. Beləliklə, yalnız inkişaf etmiş ölkələrlə məhdudlaşan antidempinq fəaliyyətinin istifadəsi 1990-cı illərin sonlarında müxtəlif ölkələrin qruplarına yayıldı. Otuz illik məlumatlar, antidempinq araşdırmalarını xarakterizə edən ildən-ilə dalğalanma probleminin qarşısını almaq üçün hər 5 illik 6 zaman dilimində xülasə məlumatlarına baxdıqda göstərilir ki, 1984-cü ilə qədər bütün işlər İƏİT ölkələri tərəfindən başlamışdır; inkişaf etməkdə olan ölkələr bu fəaliyyətə qatılmamışdı. 1980-ci illərin sonlarında, yuxarı gəlirli inkişaf etməkdə olan ölkələr də antidempinq iddialarına başladılar, lakin payları 9% olaraq qaldı. 1990-cı illərin əvvəllərində bu ölkələr tərəfindən açılmış işlərdə kəskin bir artım olmuş və başlanan ümumi işlərdə onların payı təxminən 30%-ə yüksəlmişdir. “Həmin dövrdə bir çox əmtənin dünya qiymətlərində dövrü azalma müşahidə edildi. Görünən odur ki, yeni istifadəçiləri, xüsusilə orta gəlirli ölkələri, sənayelərini qorumaq üçün antidempinq alətindən istifadə etməyə məcbur etdi” (Miranda və digərləri 1998: s.23). 1990-cı illərin sonlarında inkişaf etməkdə olan aşağı və aşağı orta gəlirli ölkələr tərəfindən də antidempinq təşəbbüslərində kəskin artım müşahidə edildi. 1996-2000-ci illərdə aşağı gəlirli ölkələr üçün antidempinq təşəbbüslərinin sayı 1990-cı illərin əvvəllərindən 10 dəfə çox idi. İƏİT və yuxarı

orta gəlirli ölkələr tərəfindən bildirilən hallar bu dövrdə cüzi dərəcədə azaldı; lakin aşağı və aşağı orta gəlirli ölkələrdə görülən işlərdə artım azalmanı kompensasiya etmədi. Beləliklə, inkişaf və sənayeləşmənin bütün mərhələlərindəki inkişaf etməkdə olan ölkələr 1990-cı illərin sonlarına qədər aktiv antidempinq istifadəçiləri sırasına qoşuldu və antidempinq hallarının artmasına səbəb oldu

Birlikdə ümumi işlərin 57% -ni təşkil edirdilər. ÜTT-dən əvvəlki rejimdə ticarət məhdudiyyətlərinin GATT spesifikasiyaları inkişaf etməkdə olan ölkələrlə məhdud əlaqədə idi. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr vergilərinin yalnız bir neçəsini sahib idilər; bu səbəbdən GATT öhdəliklərini pozmadan bu tarifləri artırma bilərdilər. Lakin ÜTT-yə əsasən, müqavilələrin bütün hissələri bütün üzv ölkələrə tətbiq olunur. İnkişaf etməkdə olan ölkələr hamısı bağlı tarif dərəcələrinin cədvəllərini təqdim etdilər. Ola bilsin ki, bu ölkələr liberallaşmanın bəzi mənfi təsirlərindən qaçınmaq və daxili siyasi maraqları bir növ 'təhlükəsizlik şəbəkəsinin' qaldığına əmin etmək üçün antidempinq tətbiq etməyə başladılar. Buna görə antidempinq artıq inkişaf etmiş ölkə qrupu tərəfindən istifadə olunan bir qanun deyildi. İnkişaf etməkdə olan ölkələr qrupu daxilində antidempinq istifadəsi qaydaları da əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi. Məlumatlara baxdıqda göstərir ki, Uruqvay raundundan əvvəl inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında bu qanunun ən ağır istifadəçiləri orta gəlirli ölkələr idi. Uruqvay sonrası dövrdə, bu rəqəmlər azaldı. Bunun əksinə olaraq, aşağı və aşağı orta gəlirli ölkələr tərəfindən açılan işlərin sayı, inkişaf etməkdə olan ölkələrin fərqli qrupları arasındakı antidempinq sənədlərindəki boşluğu azaldaraq artmağa davam etmişdir. Ölkələrin müdrək təşəbbüslərinin təhlili göstərir ki, 1985-ci ilə qədər antidempinq işlərinə GATT-ın dörd müqavilə tərəfi - Avstraliya, Kanada, AB və ABŞ, İƏİT-nin bütün müəssisələri başlamışdır. 1980-ci illərin sonlarında Meksika - yuxarı gəlir bölgəsi bu cür hərəkətlərin əsas istifadəçisi olaraq antidempinq klubuna qatıldı. Digər Latın Amerikasına ölkələri - Argentina, Braziliya, Kolumbiya 1990-cı illərin əvvəllərində Meksikanı izlədi. 1990-cı illərin sonlarına qədər aşağı orta gəlirli ölkələr - Cənubi Afrika, Misir, Peru, Filippinlər və aşağı gəlirli ölkələr - Hindistan, İndoneziya da antidempinqi sıx şəkildə istifadə etməyə başladılar. 1980-ci ildə yalnız 4 ölkədə antidempinq təşəbbüsləri bildirildiyi

halda, 1990-cı ildə bu rəqəm 10-a yüksəldi. 2000-ci ilə qədər 32 ölkə antidempinq hadisələrini bildirdi. Bunlardan 12 ölkə yuxarı gəlirli ölkələr, 9-u orta gəlir qrupuna, 5-i İƏİT, 3-ü isə aşağı gəlirli və İƏİT-nin xaricində inkişaf etmiş ölkələr idi. Bununla birlikdə antidempinq istifadəçi ölkələrinin paylanması bir yerə çox cəmlənmişdir. Yalnız 11 ölkə antidempinq tədbirlərindən fəal şəkildə istifadə edir . Bu ölkələr 1996-2000-ci illər ərzində başlanmış ümumi işlərin 80% -ni təşkil edirdi. Bu 5 ölkədən Hindistan, Argentina, Meksika, Braziliya və Cənubi Afrika inkişaf etməkdə olan ölkələr qrupuna daxildir.

Yuxarıda göstərilən analiz dempinqə qarşı işlərin artmasının həqiqətən inkişaf edən ölkələr tərəfindən 1990-cı illərin sonlarında inkişaf etdiyini göstərir, lakin antidempinq mexanizminin istifadəsi hələ də bu ölkələrdə geniş yayılmamışdır. Antidempinq qanunu istifadə edən inkişaf etməkdə olan ölkələrin sayında hələ bir partlayış yoxdur. Lakin iki səbəb problemi aradan qaldırmır. Birincisi, aşağı və orta gəlirli ölkələr tərəfindən antidempinq mexanizminin qəbul edilməsi, hər bir ölkənin oynaya biləcəyi oyundur. Bəziləri inkişaf etməkdə olan ölkələrin bacarıqlı işçi qüvvəsi, qanuni və inzibati texnika çatışmazlığının az gəlirli ölkələri bu kimi hallar açmaqdan çəkindirəcəyinə inanırdılar. Ancaq əsas səbəb bu məsələ kimi görünür. Hindistanın AB antidempinq xidmətlərində təxminən 200 nəfərlə müqayisədə 1998-ci ildə öz antidempinq vahidlərindəki işlər üzərində işləyən ondan az mütəxəssisi var idi; Bununla birlikdə, Hindistanın getdikcə daha əhəmiyyətli bir antidempinq istifadəçisi olmasına mane olmadı. İkincisi, antidempinq istifadəsi tendensiyaları deməyə qarşı bir ölkə tərəfindən qəbul edildikdən sonra onun istifadəsində hökm sürməsi çətinləşir. İstifadəsinin məhdudlaşdırılması ÜTT səviyyəsində antidempinq mexanizminin əsas çərçivəsini dəyişdirməyi hədəfləyən cəsarətli təşəbbüslər tələb edəcəkdir.

Antidempinq təşəbbüslərinin müvəffəqiyyət dərəcələri: ölkə qrupu üzrə 1980-2000-ci illər arasındakı antidempinq təşəbbüslərinin ölkələr qrupu və zaman kəsiyinə görə uğur dərəcələrinə nəzər yetirsək, antidempinq təşəbbüslərinin 'müvəffəqiyyət dərəcəsi' qəti tədbirlərin bir il gecikmə ilə başlanğıclara nisbəti kimi hesablanır. Bir başlanğıcın müəyyən ölçüdə bitmə ehtimalını təmsil edir. Müəyyən

tədbirlərə həm antidempinq rüsumu və həm də qiymət öhdəlikləri daxildir. Normalda antidempinq istintaqının başlanması ilə müəyyən tədbir arasında bir il geri qalır. Bu səbəbdən təşəbbüslər və tədbirlər arasında bir illik gecikmə düzəlişinin edilməsi zəruri sayıldı. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə antidempinq təşəbbüslərinin müvəffəqiyyət nisbətinin daha aşağı olacağını gözləmək olar. Çünki tam antidempinq istintaqının aparılması istintaq orqanlarının nöqtəyi-nəzərindən çox vaxt, vəsait və işin öhdəliyini tələb edir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün bu mümkün olmaya bilər. Təhlillərimiz həmçinin aşağı və aşağı orta gəlirli ölkələr üçün müvəffəqiyyət nisbətlərinin yuxarı orta və İƏİT ölkələrindən daha aşağı olduğunu göstərir. Ancaq fərqli ölkələrdəki müvəffəqiyyət nisbətindəki fərqin çox da böyük olmadığını müşahidə etmək olar. 1990-cı illərin sonlarında antidempinq təşəbbüsünün müvəffəqiyyət dərəcələrinin bütün ölkələrdə (aşağı gəlirli ölkələr qrupu istisna olmaqla) kəskin dərəcədə artdığını da müşahidə etmək lazımdır. Qanuni müddəalardakı bir sıra qeyri-müəyyənliklər, məsələn məhdud şərhli bir sıra icazə verilən düzəlişlər; normal ixrac dəyərlərinin istifadəsi, qeyri-bazar iqtisadiyyatları üçün surroqat ölkə metodologiyasının istifadəsi, ixracat və normal dəyərlər arasındakı asimmetrik müqayisələr pozitif dempinq marjlarının tapılması lehinə yanaşma gətirir. Zərər görmə marjının müəyyənləşdirilməsi daha ciddi qeyri-müəyyənliklərə tabedir və olduqca mülahizəlidir. İnzibati prosedur onun gizli istifadəsi riskini artıran zaman olduqca məxfi hesab olunur. Dempinqin baş verdiyini və bunun zərəre səbəb olduğunu sübut etmək səlahiyyətliyərin qərarına bağlıdır. Bu səbəbdən müvəffəqiyyət nisbətinin fərqli ölkələr qrupları arasında kiçik dəyişikliklər göstərməsi və bütün qruplardakı ölkələrin sənayelərinə antidempinq qorunması təmin etməkdə israr etdikləri zaman Uruqvay Sonrası raundunda kəskin dərəcədə artması təəccüblü deyil.

Hədəf götürülən ölkə qrupu tərəfindən bölünən antidempinq hallarının 3 illik hərəkətli ortalamalarına nəzər yetirsək, inkişaf etmiş ölkələrə qarşı yönəlmiş antidempinq hadisələrinin sayı demək olar ki, sabit qalsa da, inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı hədəf götürülənlər davamlı bir artım tendensiyasını izlədilər. 1990-cı illərin sonlarına qədər inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən daha çox inkişaf etməkdə olan

ölkələr hədəf alındı. 1996-2000-ci illərdə inkişaf etmiş ölkələrin 36% -i hədəf alındı, inkişaf etməkdə olan ölkələrin 64% -i.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr arasında aşağı və orta gəlirli ölkələrin qruplarına qarşı yönəldilmiş işlərin sayı güclü bir yuxarı hərəkətli olmuşdur. Bununla birlikdə, yuxarı gəlirli ölkələr qrupuna qarşı işlərin sayının artması o qədər də zəif deyildi və geniş dalğalanmalar müşahidə olunmuşdur.

Ünvanlı ölkə qrupu tərəfindən bölünən antidempinq tədbirləri haqqında xülasə məlumata baxdıqda göstərir ki, 1980-ci illərin əvvəllərində antidempinq hallarının təxminən 60% -i İƏİT ölkələrinə qarşı olmuşdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin yuxarı orta gəlir qrupuna qarşı təxminən 22% hadisə bildirildi. Aşağı və aşağı orta gəlirli ölkə qrupları birlikdə işlərin 12%-sini təşkil edirdi. 1980-ci illərin sonunda bu nümunələr əvvəlki kimi qaldı. 1990-cı illərin əvvəllərində isə aşağı və daha aşağı orta gəlirli ölkələrə qarşı yönəldilmiş işlərin sayında kvant sıçrayışı var idi. 1980-ci illərin sonlarında işlərin yalnız 17,5% -i onlara qarşı yönəldildiyi halda, 1990-cı illərin əvvəllərində onların payı iki dəfə artaraq 34% -ə çatıb. Bunun əksinə olaraq, bu dövrdə yuxarı orta gəlir və İƏİT ölkələrinə qarşı açılan iddiaların nisbəti azaldı. Sonrakı Uruqvay Turu dövründə bu modeldə geri dönüş görmədi. Nəticədə, aşağı və aşağı orta gəlirli ölkələrə qarşı yönəlmiş antidempinq hallarının nisbəti daha da artdı. 1996-2000-ci illər ərzində işlərin təxminən 40% -i yalnız aşağı və orta gəlirli ölkələrə qarşı idi. Yuxarı orta və İƏİT ölkələri sırasıyla 22,5 % və 30% nisbətində hədəf alındı.

Antidempinq hədəflərinin təhlili göstərir ki, 1980-ci ildə antidempinq iddiaları 20 ölkəyə qarşı hədəf alındı. Hədəf edilmiş ölkələrin sayı 1990-cı illərin sonlarında 76-ya yüksəldi. “Bu qismən Çexoslovakiya, SSRİ və Yuqoslaviyanın parçalanması ilə əlaqəli ola bilər; lakin, əsasən bu getdikcə artan ölkələrin antidempinq tədbirlərinin qurbanına çevrildiyini göstərir” (Miranda et al. 1998 s.20). Aşağı gəlir qrupunda 10 ölkə 1990-cı illərin sonlarında hədəf alındı. Aşağı orta gəlir qrupu, yuxarı orta gəlir qrupu, İƏİT və İƏİT olmayan qruplar üçün müvafiq olaraq 21, 18, 9 və 7 idi. Aİ-nin bütövlükdə 1990-cı illərin sonlarında Çini izlədiyi dövrdə

ən çox hədəf alan bölgə olaraq ortaya çıxdığını göstərir. Bununla yanaşı, ayrı-ayrılıqda Çin ən çox mənfi təsirlənən ölkədir.

Koreya, ABŞ, Yaponiya, İndoneziya, Hindistan, Rusiya və Tayland antidempinq vasitəsinin digər önəmli hədəfləri idi. Şərqi Asiya və keçid iqtisadiyyatlarının antidempinq tədbirlərinin əsas qurbanları olduqları diqqət çəkən nüansıdır. 1996-2000-ci illər ərzində ümumi işlərin təxminən 50% -i bu ölkələrə qarşı başlandı. Keçid iqtisadiyyatı başlamış ölkələr ümumi işlərin 26% -i ilə qarşılaşdıqda, Şərqi Asiya ölkələri bu hadisələrin 24% -i ilə çox da geridə qalmadı.

Keçid iqtisadiyyatı Mərkəzi və Şərqi Avropa, əvvəlki Sovet İttifaqı Dövlətləri, Çin və Vyetnamı təşkil edir. “Dünyanın bir çox ölkəsindəki qeyri-bazar iqtisadiyyatı statusu, bu ölkələrə qarşı nisbətən yüksək antidempinq iddialarının həlledici səbəbidir” (Aggarwal 2002.s.34). Bu tendensiyaya qismən səbəb aşağı və orta gəlirli ölkə qruplarında keçid iqtisadiyyatlarının olmasıdır. Araşdırma orqanlarına bazar xaricindəki iqtisadiyyatlardakı nominal qiymətləri və ya xərcləri nəzərə almamağa və əvəzedici olaraq qəbul edilə bilən surroqat bazar iqtisadiyyatında oxşar məhsul istehsalçısının qiymətinə və ya dəyərinə əsaslanan normal dəyəri əsas götürməyə imkan verir. Tədqiqat məqsədləri üçün əgər surroqat bazar iqtisadiyyatı yüksək səviyyədə qorunursa, sənaye çox cəmlənibsə, cavabdeh ölkədən daha yüksək inkişaf səviyyəsindədirsə, o zaman qurulmuş dəyər yüksək olacaq və təsdiqləyici bir tapıntı ola bilər. Araşdırma apararı ölkənin özünün surroqat iqtisadiyyatı olduğu hallarda, dempinq tapmaq az qala əvvəlcədən görülmüş bir nəticədir. “Ekonometrik nəticələr, beynəlxalq ticarət bazarlarında keçid iqtisadiyyatlarına qarşı ayrı-seçkiliklə bağlı fərziyyəni dəstəkləyir” (Oleksiy və Shcherbakov, 2001).

Şərqi Asiya ölkələrinə qarşı antidempinq araşdırmalarının artması qismən 1997-ci ilin aprelində başlayan Asiya maliyyə böhranı ilə əlaqələndirilə bilər. Cənub-Şərqi Asiyada daxili tələbat kəskin azaldıqca istehsallarını ixrac bazarlarına yönəldilər. Bu dövrdə Şərqi Asiya ölkələrinin ixracatının sürətlə genişlənməsi bu ölkələrin antidempinq qurbanlarına çevrilməsinin səbəbi ola bilər. Müvəffəqiyyət nisbətləri: hədəf götürülən ölkə qrupu üzrə tədbirlərin hədəflənmiş ölkə qrupu

tərəfindən açılan antidempinq hallarına nisbəti və zaman dövrü nisbəti məlumatlarına baxdıqda, orta gəlirli ölkələr davamlı olaraq orta müvəffəqiyyət nisbətlərindən yüksək olmuşdur. İƏİT ölkələrinə qarşı müvəffəqiyyət nisbəti həmişə ümumi orta müvəffəqiyyət dərəcəsindən aşağı olmuşdur. Aydındır ki, aşağı və aşağı orta gəlirli ölkələr bu oyunda itirirlər. “Bir şirkət tərəfindən özünü dumping ittihamlarına qarşı müdafiə etmək üçün kifayət qədər vaxt və xərc tələb olunur” (Yano 1999: s.15). Aşağı və aşağı orta gəlirli ölkələrin firmaları bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün daha az təchiz olunmuşdur. Mütəxəssislik çatışmazlığı, maliyyə mənbəyi çatışmazlığı və işçi qüvvəsi çatışmazlığı üzləşdikləri əngəllərdən bəziləridir. Nəticədə, bir çox firma müdafiə etməməyi seçə bilər. Bu səbəbdən, bu ölkələrə qarşı qaldırılan əksər işlərin qəti tədbirlərlə nəticələnməyəyi gözlənilir. Aşağı və aşağı orta gəlirli ölkələrin onlara qarşı antidempinq tapma riski yaratmasının başqa bir səbəbi var. Yerli istehsal mallarının daxili bazar qiymətləri bu ölkələrdə ixrac bazarlarında olduğundan daha yüksək ola bilər. Bu, səmərəsiz xərc quruluşu və ya tariflər və vergilər səbəbindən ola bilər. Bundan əlavə, keçid iqtisadiyyatlarının əksəriyyəti aşağı və aşağı orta gəlirli ölkələr qrupundadır. Yuxarıda müzakirə edildiyi kimi, bu iqtisadiyyatlardan ixracatçılar müsbət nəticələrə daha həssasdırlar. Bu səbəbdən, bu ölkələrin aşağı və aşağı orta gəlir qruplarında olması bu ölkələrdəki müvəffəqiyyət dərəcələrini də təsir edə bilər. Burada bir nüansı qeyd etmək lazımdır ki, iş ölçü götürülmədən dayandırılrsa da, ixracatçı ticarətində, habelə özünü müdafiə etmə vaxtında və xərclərində pozulma baş verəcəkdir. “Tez-tez antidempinq ərizələrinin rüsumlarla nəticələnməməsinə baxmayaraq idxala böyük təsir göstərdiyi iddia edilir” (Staiger və Wolak, 1994; Prusa, 2001). Qaldırılan iddia işin son nəticəsindən asılı olmayaraq istintaq dövründə idxal kəskin şəkildə azalır. Hüquqşünaslar bunu tez-tez antidempinq istintaqının “davam” təsiri kimi qiymətləndirirlər. Son dərəcə parçalanmış ticarət məlumatlarını istifadə edərək, antidempinq mübahisəsi rədd edildikdə belə, idxalın yüzdə 15-20% azaldığını görülür. Bu səbəbdən, sənəd şərtlərini daha sərtləşdirərək ilk növbədə antidempinq hallarının başlamasından çəkindirmək vacibdir.

Hər bir ölkə qrupu tərəfindən başladılan işlərin sayını, ona qarşı yönəldilən işlərin sayına böldük. ‘Qarşিদurma əmsalı’ adlanan bu nisbət zaman kəsiyinə görə məlumatlara baxdıqda görüldüyü kimi, İƏİT ölkələri üçün bu nisbət həmişə 1-dən az olmuşdur. Aydınır ki, onların başlatdıqları işlərin sayı, bütün dövrlərdə onlara qarşı yönəlmiş işlərin sayından çoxdur. Üst orta gəlir qrupu üçün nisbət 1-i keçdi. Beləliklə, bunlar ən az həssas ölkə qrupları idi. Buna qarşı İƏİT olmayan qrup ən həssas qrup kimi göründü. Bəlkə də bu qrupda bəzi Şərqi Asiya iqtisadiyyatlarının olması ilə əlaqəli ola bilər. Ardınca aşağı gəlirli və aşağı orta gəlirli qrup izlədi. Zamanla müqayisədə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin də zamanla qarşিদurmanı artırdığını göstərir. Başladıqları işlərin sayı, onlara qarşı yönəldilən işlərin sayından daha sürətli artdığını görə bilərik.

Beləliklə, inkişaf etməkdə olan ölkələr digər inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı işlərin əksəriyyətini hədəf almış, inkişaf etmiş ölkələr də bu ölkələrə qarşı çox sayda istintaq aparmışlar. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin yumşaq hədəfləri olması gözlənilən bir nəticə deyildi. Bəziləri iddia edirlər ki, ənənəvi istifadəçilər inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı istifadə etməyə davam etdikləri müddətdə antidempinq vasitəsi inkişaf etməkdə olan ölkələrin geri zərbə vurma qabiliyyətinə sahib olması üçün faydalıdır. Bununla birlikdə, əhəmiyyətli dərəcədə aşağı və aşağı orta gəlirli ölkələr qrupu sənədlərinin olması narahatlıq doğurur. Bu, qismən eyni inkişaf səviyyəsinə sahib ölkələrdən ixracatın idxalçı ölkələrdə yerli istehsal ilə güclü rəqabət etməsi ilə əlaqələndirilə bilər, çünki hər ikisi də oxşar istehsal sahələrində müqayisəli üstünlüklərə malikdir.

Ölkə qrupunu ayıraraq antidempinq hədəflərinin nümunələrini araşdırdıq da, inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı yönəlmiş işlərin 65%-nin İƏİT ölkələri tərəfindən başladıldığını göstərir. Buna qarşı İƏİT ölkələrinə qarşı yönəlmiş işlərin yalnız 27% -i inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən qaldırılmışdır. Aşağı və aşağı orta gəlirli ölkələr bu ölkələrə qarşı işlərin yalnız 10% -ni qaldırdılar. Beləliklə, İƏİT ölkələri əsasən digər İƏİT ölkələri, inkişaf etməkdə olan ölkələr isə əsasən İƏİT ölkələri tərəfindən hədəf alındı. Prusa və Skeath (2002) empirik bir araşdırmada, 1980-98-ci illər ərzində ənənəvi istifadəçilərin (AB, Avstraliya, ABŞ və Kanada)

araşdırıldığı hadisələrin təxminən 90% -nin intiqam təşəbbüsü olan ölkələr tərəfindən başladıldığını ortaya qoydu.

Dempinq konsepsiyası ədəbiyyata qazandıran ilk çalışma olan Vinerin (1925) çalışmasından 1980-ci illərin əvvəlinə qədər dempinq mövzusu üzərində həyata keçirilən nəzəri və praktiki işlərin sayı çox limitli qalmışdır. Bunun arxasında yatan əsas vacib səbəb isə 1980-ci illərə qədər dempinq tətbiqinin beynəlxalq ticarətdə çox sayda istifadə edilməməsidir. 1980-ci illərdən etibarən antidempinq istifadəsi ilə birlikdə bu mövzuda aparılan işlər antidempinqə məruz qalan ixracatçı firmaların stratejik davranışlarını iqtisadi modellərlə açıqlamaya çalışarkən, ikinci qrupdakı çalışmalar isə antidempinq sorğusu açılmasına səbəb olan faktorların ya da sorğu nəticələrinə təsir edən üsürlərin empirik üsullarla təsbit edilməyə çalışıldığı çalışmalardır. Birinci qrupa girən çalışmalara nümunə olaraq Ethier(1982) və Brander və Krugman (1983) çalışmaları göstərilə bilər. İkinci qrupa girən çalışmalar üçün isə Finger, Hall, və Nelson (1982), Hansen və Prusa(1997), Aggarval(2004) Feinberg (2005), Zhu (2013), Wang (2016) və Li (2018) nümunə olaraq göstərilə bilər.

İkinci qrupdakı çalışmaların böyük əksəriyyəti, antidempinq qərarlarının alınmasında siyasi güclərin təsiri olduğu nəticəsinə gəlmişdir. Həmçinin bütün bu empirik çalışmaların ortaq nəticəsi antidempinq tətbiqinin ədalətli bir beynəlxalq ticarət sistemi yaratmaq üçün deyil, inkişaf etmiş ölkələrin bu aləti yalnız öz milli sənayelərini qorumaq üçün digər inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrdən idxal edilən məhsullara qarşı qorumaq üçün bir alət olaraq istifadə etmişdirlər. Aggarval (2003) 1980-2000-ci illər arasında 99 ölkə üçün antidempinq tətbiqini “panel data” üsulunu istifadə edərək işlədiyi çalışmasında, ÜDM, iqtisadi artım, ticarət tarazlığı, idxalın böyümə faizi, gömrük tarifləri, keçmişdə bir ölkəyə tətbiq edilən antidempinq sayı kimi dəyişənləri açıqlayıcı sərbəst dəyişənlər olaraq istifadə etmişdir. Çalışma nəticələrinə görə antidempinq qərarları üzərində ən təsirli faktor inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici ticarət tarazlığında pozulmalar, buna qarşı inkişaf etməkdə olan ölkələrdə antidempinq tətbiq etmiş inkişaf etmiş ölkəyə qarşı intiqam məqsədli antidempinq etdiyi müşahidə edilmişdir və bu tətbiqin iqtisadi

səbəblərdən daha çox siyasi səbəblərlə tətbiq edildiyi müşahidə edilmişdir. Bunlarla yanaşı həmçinin işsizlik faizi və nominal məzənnə də antidempinq qərarlarının alınmasında təsiredici gücünün olduğu nəticəsinə varılıbdır. Oxşar şəkildə Feinberg(2005), 1981-1998 illər arasında ABŞ şirkətlərinin 15 ölkə haqqında verdikləri antidempinq sorğusu məlumatlarını istifadə edərək, antidempinq qərarlarının makroiqtisadi səbəblərini araşdırmış və çalışma nəticəsində real məzənnə və ÜDM-in artım faizi kimi makroiqtisadi dəyişənlərin antidempinq qərarlarının alınmasında təsirli olduğu nəticəsinə gəlmişdir.

Zhu (2013) tərəfindən aparılan çalışmada, 1990-dan 2011-ə qədər olan dövrdə AB-də antidempinq sorğuları üzərində məzənnə, ÜDM-in artım faizi, işsizlik faizi və idxalın təsirlərini incələyibdir. Bu çalışmada AB bazarındaki Çin məhsulları ilə yerli məhsullar arasındakı qiymət fərqiindəki dəyişmələri təmsil edən yeni bir “GAP” dəyişəni müəyyən etmişdir. Empirik nəticələr, AB-in makroiqtisadi göstəricilərinin antidempinq sorğularının sayını təyin etdiyi göstərir. Xüsusilə, real məzənnə, ÜDM-in artım faizi ilə yanaşı yeni müəyyən edilmiş “GAP” dəyişənin antidempinq sorğularının sayında böyük ölçüdə təsir müəyyən edilmişdir. Həmçinin bu çalışmada idxalı əhali nisbətinin və Çinin ixrac vergisi geri qaytarmalarının AB-in antidempinq sorğuları üstündə təsirinin limitli olduğuna aid sübutlar əldə edilmişdir.

Vang(2016), 1990-2014 illər arasında digər ölkələr tərəfindən Çinə qarşı açılan antidempinq sorğularını araşdırmışdır. Çalışmasında makroiqtisadi təsir faktorları, stratejik faktorlar və Çin siyasi faktorları kimi fərqli faktorlar açıqlayıcı dəyişən olaraq istifadə edilmişdir. Bu məqsədlə makroiqtisadi təsir faktorları olaraq xarici ölkələrin real ÜDM-si, real məzənnəsi, infilyasiya faizi, idxal malları içində Çin malının nisbəti, Çinə ixrac edilən malların ümumi ixrac içindəki neçə faiz təşkil etməsi dəyişən olaraq ələ alınmışdır. Empirik model nəticələrinə görə xarici ölkələrin iqtisadi vəziyyətləri pozulduqda daha çox Çin məhsulu idxal etdiyi vəziyyətlərdə və ya Çinə daha az məhsul ixrac etdiklərində Çinə qarşı daha çox antidempinq sorğusu başlatma təşəbbüsündə olduqları müşahidə edilir. Bütün bunlara əlavə olaraq çalışmada beynəlxalq ölçüdə antidempinqin yayılmasının bir səbəbi olaraq, Çinə qarşı antidempinq sorğularının sayının artması göstərilmişdir. Nəticələr Çinin xarici

ticarət aləti olaraq xarici ölkələrə qarşı intiqam xüsusiyyətində antidempinq tətbiqi başlatmasının işə yaramadığını, buna qarşı xarici ölkələrdən Çinə istiqamətlənən birbaşa xarici sərmayənin daha çox özünə çəkmək üçün stimül verici siyasət istifadə etməsinin Çinə qarşı xarici ölkələr tərəfindən başladılan antidempinq sorğularının azaldılmasına kömək olduğunu göstərir. Çalışma nəticəsində Çinin xarici ticarət siyasəti olaraq antidempinq alətini istifadəsinin uyğun olmadığına, bunun əvəzinə birbaşa xarici investisiyaları stimullaşdıran bir investisiya siyasətinin daha rəasional bir həll yolu olduğuna dair ciddi əsaslar əldə edilmişdir .

Li (2018) tərəfindən edilən çalışmada isə 1997-2013 illərdə Probit və sıralı Probit modeli ilə 27 ölkə və bölgənin 20 sənayesinə aid məlumatları istifadə edərək antidempinq sorğusuna təsir edən faktorları analiz etmişdir. İxrac adam başına ÜDM, əhali sayı, məzənnə, ÜTT yə qatılma və maliyyə böhranları kimi faktorlar antidempinq sorğularlı üzərində təsirli olduğu; uzaqlıq dəyişəni isə antidempinq sorğusuna məruz qalma ehtimalını azaltdığı təsbit edilmişdir. Çalışmada ixracatın antidempinq sorğusu üzərində təsirini yoxlama məqsədi ilə ixrac dəyərini ayrılıqda geniş (extensive) və intensiv (intensive) marja olaraq ayırmışdır. Analiz nəticəsində mövcud ixrac edilən malların paylarının artırılması şəklində təyin edilən intensiv marjanın antidempinq sorğularının əsas mənbəsi olduğu, buna qarşı yeni malların ixrac edilməsi anlamına gələn geniş marjanın bu xüsusiyyətdə olmadığı müşahidə edilmişdir.

2.2. Təsiredici faktorların ekonometrik modellər ilə yoxlanılması

Empirik ədəbiyyatın incələnməsi nəticəsində çalışmaların əsasən inkişaf etmiş ölkələri çalışma mövzusu etdiyi müşahidə edilir. Bunun arxasında yatan təməl səbəb isə antidempinq tətbiqinin əsasən inkişaf etmiş ölkələr tərəfində həyata keçirilməsi və bu ölkələrin iqtisadi statistik məlumatları inkişaf etməkdə olan ölkələrə nəzərən daha asan əldə edilə bilən olmasıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün isə tam tərs vəziyyət ortadadır. Bu ölkələr həm antidempinq alətini çox gec istifadə etməyə başlayıblar həm də bu ölkələrin məlumatları doğru bir formada təmin etmək araşdırma edənlər üçün çoxda asan olmayıbdir .

Bu spektirdən baxdıqda Azərbaycan üçün eyni vəziyyət keçərlidir. Azərbaycanda antidempinq fəaliyyətinin olmamağı empirik nəticələr əldə edə biləcəyimiz araşdırma predmeti olmaqdan Azərbaycanı çıxardır. Bizə yaxın ölkə son dövrlər daha çox iqtisadi bağların qurulduğu və iqtisadi təcrübələrini istifadə edə biləcəyimiz Türkiyə ən optimal araşdırma predmeti olacaqdır. Bu səbəbdən analizimizi Türkiyə üzərində quracağıq. Həmçinin Türkiyədə də antidempinq tətbiqi mövzusunda çalışmalar limitli səviyyədədir. Bu mövzuda ilk və geniş əhatəli çalışma Türkcan və Dişbudak (2005) tərəfindən reallaşdırılmışdır. Türkiyənin 1995-2003 illər arasında antidempinq sorğularını təsir edən faktorlar üçün edilən bu çalışmada Türkiyənin 20 ticarət partiyoruna qarşı açdığı antidempinq sorğularını əsas götürmüşdür. Açıqlayıcı sərbəst dəyişən olaraq real məzənnə, ÜDM artım faizi, digər ölkələrin artım faizi və idxalın artım faizi, asılı dəyişən olaraq isə bir il içində açılan antidempinq sorğularının sayı götürülmüşdür. Aparılan analiz nəticəsində digər ölkələrin təcrübələrindəki kimi məzənnə və xarici ölkələrin ÜDM-in statistik olaraq anlamlı olmadığı ancaq təsir gücünün gözlənilən istiqamətdə olduğu təsbit edilmişdir. Çalışmanın nəticələri Türkiyə tərəfindən açılan antidempinq sorğularının makroiqtisadi dəyişənlərdən böyük ölçüdə təsirli olduğu qənaətinə gəlinmişdir.

Avşar(2013) Türkiyənin antidempinq vergilərinin sorğulara tabe olan və olmayan ölkələrdən edilən idxal həcmələri üzərindəki təsirini 1992-2008 illər üçün araşdırmışdır. Empirik çalışmada antidempinq vergilərinin hədəf alınan ölkələrdən edilən idxalı azaltdı (trade destruction), bunla bərabər hədəf alınmayan ölkələrdən

idxalı artırdığı (trade diversion) müşahidə edilmişdir. Avşar(2014) tərəfindən edilən digər çalışma isə 1989-2004 illərdə sənaye məlumatları əsas alınaraq Türkiyədəki antidempinq sorğu sayına təsir edən faktorlar analiz edilmişdir. Aggarval (2004) çalışması referans alınaraq həyata keçirilən bu çalışmada, açıqlayıcı dəyişən olaraq sənayenin ümumi məşğulluq səviyyəsi, sənayenin ümumi istehsalda faiz dəyişikliyi və istinad edilən sənayesindəki məhsullar üçün Türkiyənin etdiyi idxaldakı faiz dəyişikliyi, asılı dəyişən olaraq isə milli sənaye iştirakçılarının açdığı antidempinq sorğusu sayı istifadə edilmişdir. Aparılan çalışma nəticəsində milli sənayenin istehsal etdiyi məhsulların idxalındakı artımlar antidempinq sorğusu sayını statistik baxımından anlamlı bir formada artırdığı müşahidə edilmişdir. Bu nəticələrə ölkədəki iqtisadi vəziyyətin milli sənayenin siyasi gücünün və artan xarici ticarət rəqabətinin antidempinq sorğularlı üzərində bir gücə sahib olduğunu ortaya qoyur.

Aggarval (2004) çalışması referans alınaraq həyata keçirilən bir başqa çalışma isə Özer və Erkal (2016), Türkiyənin açmış olduğu antidempinq sorğusu sayı ilə makroiqtisadi göstəricilərin əlaqəsini 1989-2011 dövrü üçün araşdırmışdır. Çalışma nəticələrinə görə idxalın artım sürəti, Türkiyənin ÜDM-si və digər ölkələrin iqtisadi artımları kimi dəyişənlər ilə antidempinqin sorğu sayı arasında statistiki olaraq mənalı bir əlaqə olduğu müşahidə edilərkən real məzənnə dəyişəninin mənalı təsiri müşahidə edilməmişdir. Bu çalışmada antidempinq sorğuları üzərində ən böyük təsirə sahib dəyişənin Türkiyənin ÜDM-i olduğu təsbit edilmişdir. Həmçinin bu çalışmada digər ölkələrin ÜDM-in artım sürətinin açılan sorğu sayısı üzərində pozitiv və statistik baxımından mənalı bir təsirə sahib olduğu müşahidə edilmişdir.

Türkiyə perspektivində empirik ədəbiyyatın araşdırılması, antidempinq çalışmaları arasında iki həqiqəti ortaya çıxarır. Birincisi Türkiyənin antidempinq tətbiqinin makroiqtisadi dəyişənlərdən böyük ölçüdə təsirləndiyidir. İkincisi isə çalışmada istifadə edilən məlumatların əhatə etmə və fərqlilik baxımından və araşdırma dövrünün bir neçə iqtisadi böhran dövrünü əhatə edəcək formada genişləndirilməsinin vacibliyidir. Buna görə iqtisadi gözləntilərə uyğun və statistik baxımdan mənalı əlaqələr müşahidə edilir .

Bu çalışmada 1999-2019 illər arasında Türkiyə tərəfindən ticarət partiyolarına qarşı açılan antidempinq sayı ilə bəzi seçilmiş makroiqtisadi göstəricilər arasında əlaqəni araşdıracağıq. Türkiyə tərəfindən açılan antidempinq sorğularına təsir edən makroiqtisadi ünsürləri təsbit edərkən, iqtisadi ədəbiyyatdakı çalışmalarda istifadə edilən dəyişənlərdən uyğun olanları bu çalışmada referans alınmışdır. (Aggarwal, 2003; Türkcan ve Dişbudak, 2005; Wang, 2016). Çalışmada sərbəst dəyişən olaraq; sorğunu açan ölkənin (Türkiyə) Real ÜDM-in artım sürəti (DOMGDP), sorğuya məruz qalan ölkələrin real ÜDM-in artım sürəti (FORGDP), antidempinq sorğusuna məruz qalan ölkədən həyata keçirilən idxalın Türkiyənin ümumi idxalı içində payı (İMP), sorğuya məruz qalan ölkəyə həyata keçirilən ixracın Türkiyənin ümumi ixracı içərisində payı (EX) və Türkiyə ilə sorğuya məruz qalan ölkələr arasındakı real məzənnə (EXCH) istifadə edilmişdir.

Hipotez 1. Nəzəriyyəyə əsasən Türkiyənin real ÜDM-ində artım ilə antidempinq sorğusu sayı arasında əks istiqamətli bir əlaqə gözlənilir. Makroiqtisadi vəziyyət geriləmədə və ya durğunsa idxal; iqtisadi potensialın istifadəsi, məşğulluq və mənfəət marjası aşağı düşəcəkdir, bu vəziyyətdə yerli istehsalçılar milli sənayelərini beynəlxalq rəqabətdən qorumaq üçün hökumət nəzdində siyasi təsir edəcəklər. Bu səbəblə iqtisadi durğunluq mövcud olduğu vəziyyətlərdə antidempinq sorğularının sayında ciddi artımlar baş verəcəkdir.

Hipotez 2. Yuxarıda hipotez 1-də göstərilən məntiqlə, antidempinq sorğusuna məruz qalan ölkənin ÜDM-in artımı ilə antidempinq sayı arasında eyni istiqamətli bir əlaqə mövcud olacağı gözlənilir. Bu vəziyyətə səbəb olan ünsür isə, digər ölkələrdəki ÜDM-in artımı nəticəsində meydana gələn təklif artıqlığının o ölkələrdəki istehsalçıların dempinq etməsinə stimül yaratmasıdır.

Hipotez 3. Yerli sənayeyə rəqib olan məhsulların idxaldakı artımı da oxşar formada yerli istehsalçılar üstündə neqativ bir təsir yaradacaqdır. Bu vəziyyətdə yerli istehsalçılar hökumət nəzdində daha çox siyasi təsir yaratma çabasında olacaqlardır. Bu səbəblə antidempinq sorğusu sayı ilə idxalda ortaya çıxan artımlar arasında pozitiv istiqamətli bir əlaqə gözlənilməkdədir.

Hipotez 4. Bir ölkəyə reallaşdırılan ixracatın ümumi ixracatdakı payı artığında isə bu ölkəyə antidempinq sorğusu açma düşüncəsi zəyifləyəcəkdir. Bunun səbəbi qarşı tərəfin intiqam məqsədli antidempinq etməsi halında ixracı mənfi istiqamətdə təsir edəcək olmasıdır. Bu vəziyyətfə ixracat faizi ilə antidempinq sorğusu sayı arasında neqativ bir əlaqə gözlənilir.

Hipotez 5. Çalışmada istifadə edilən son açıqlayıcı dəyişən isə real məzənnədir. Antidempinq sorğusu sayı ilə sorğu açan ölkənin məzənəsində müşahidə edilən dəyər artımı arasında müsbət istiqamətli bir əlaqə gözlənilir. Real məzənnədəki dəyər artımı sonrası idxalın artacağından açılan sorğu sayıda təbii olaraq artacaqdır.

Çalışmada asılı dəyişən Türkiyə tərəfindən ticarət ortaqlarına qarşı bir ildə açılan antidempinq sorğu sayı istifadə edilmişdir. Çalışmada sərbəst dəyişənlərin bir illik gecikmə dəyərləri istifadə edilmişdir. Bu çalışmada istifadə edəcəyimiz ekonometrik model aşağıdakı kimi olmuşdur.

$$AD_{it} = \beta_0 + \beta_1 DOMGDP_{it-1} + \beta_2 FORGDP_{it-1} + \beta_3 IMP_{it-1} + \beta_4 EX_{it-1} + \beta_5 REXCH_{it-1} + \varepsilon_{it}$$

Yuxarıdakı bərabərlikdə AD_{it} sorğu sayı göstərir, i Türkiyənin ticarət partnyorlarını və t isə zamanı göstərir. Modeldə yer alan ε_{it} xətanı göstərəcəkdir. Modeldəki sərbəst dəyişənlərə baxdıqda real məzənnə istisna digər dəyişənlər faiz dəyərləri ilə ifadə edilir. Bu səbəblə sadəcə real məzənnə dəyişəninə loqarifm dəyərindən istifadə ediləcək.

Bu bərabərlik Neqativ Binomiyal Reqresiya (NBR) modeli ilə qurulacaqdır . Bu çalışmada asılı dəyişən olaraq bir ildə açılan sorğu sayı istifadə edildiyindən, klasik reqresiyya tətbiqi təxmin edilən əmsalların sapmasına səbəb olacaqdır. Bunun səbəbi asılı dəyişən olaraq istifadə edilən antidempinq sorğu sayının neqativ olmayan yəni sayıla bilən bir məlumat (count data) olmasıdır. Bunun kimi vəziyyətlərdə model iki fərqli üsul ilə qurula bilər: Puasson Reqresiyya üsulu və Neqativ Binom Reqresiyya (NBR) üsulu. Asılı dəyişən sayıla bilən olduğu vəziyyətlərdə eksponent paylanma funksiyası əsas olan Puasson reqresiyya modeli seçilir. Puasson paylanmasının əsas xüsusiyyətlərindən biri ortalama ilə variyasionun

bir-birinə bərabər olmasıdır. Ancaq məlumat bazalarının analizində bu xüsusiyyətin təmin edilməsi olduqca çətinidir. Belə vəziyyətlərdə həddindən çox yayılma və nadirən olsada az yayılma ilə qarşılaşırıq. Həddindən çox yayılma, nümunə olan varyasiyanın nümunə ortalamadan böyük olduğu vəziyyətlərdə ortaya çıxır. Belə vəziyyətlərdə standard Puasson reqresiyya tətbiq edilmir. Bunun yerinə varyasiyanın fərqli dəyər ala bilməsini təmin edən Neqativ Binomiyal Reqresiyya (NBR) modeli yaradılmışdır. Bu üstünlüyü səbəbi ilə bu çalışmada NBR modelini istifadə edəcəik. İqtisadi ədəbiyyatda bu model ümumiləşdirilmiş xətti reqresiyya modeli olaraq tanınır.

Empirik çalışmalarda istifadə olunacaq ekonometrik üsulun təyin edilməsi ilə birgə digər vacib bir məsələ, sərbəst dəyişənlərin gecikmə forması təyin edilməlidir. Ümumi tətbiqlər çərçivəsində, dempinq tətbiq edən ölkələr sorğu açılmasına qərar verildiyi dövrdən bir il əvvəlki dövrə aid ixracat edən ölkənin qiymətlə bağlı davranışlarını araşdırırlar. “Əsas məsələ maddi zərər ilə bağlı qərarlar bir dövr əvvələ aid makroiqtisadi məlumatlara görə verildiyindən, makroiqtisadi dəyişənləri də belə gecikmə payı ilə reqresiyya analizinə qatmaq tövsiyyə olunur” (Aggarwal, 2004; Türkcən ve Dişbudak, 2005). Türkiyədə tətbiq edilən 3577 sayılı “Haqsız Rəqabətin Qarşısının Alınması Haqqında” qanuna görə sorğu müddəti bir il olaraq təyin edilmişdir. Lazım bilindiği vəziyyətlərdə bu müddət İdxalda Haqsız Rəqabəti Dəyərləndirmə Qurumu tərəfindən altı ay da bu müddət uzadıla bilər. Türkiyədə tətbiq edilən sorğu müddəti diqqətə alındıqda bu çalışmada bir illik gecikmənin istifadə edilməsi uyğun olacağı düşünülür .

Türkiyə 1999-2019 illər arasında ümumi olaraq 39 ölkəyə qarşı 215 antidempinq sorğusu başlamışdır. Müşahidə sayı limitli olan Tayvan istisna (11 sorğu), ölkələrin hamsı bu çalışmada istifadə edilmişdir (Şəkil 3).

Antidempinq sorğu sayı ilə bağlı məlumatlar ÜTT-in ildə iki dəfə dərc etdiyi Türkiyə dempinq məlumatlarından təmin edilmişdir. Türkiyənin və ticarət partnyorlarının illik ÜDM-in artım sürəti aid məlumatlar Dünya Bankının Dünya İnkişaf Göstəriciləri (WDI) məlumat bazasından təmin edilə bilər. Türkiyə ilə ticarət partnyorları arasında idxal və ixrac məlumatları Türkiyə Statistika Qurumu (TÜİK)

məlumat bazasında təmin edilmişdir. Türkiyə ilə ticarət partyorları arasında nominal məzənnə məlumatlarının bir qismi T.C Mərkəz Bankının internet səyfəsindən təmin edilmişdir. Ancaq çalışmaya daxil edilən bəzi ölkələrlə Türkiyə arasında qarşılıqlı (bilateral) nominal məzənnə məlumatları olmaması səbəbi ilə əvvəlcə Federal Rezerv Bankı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının internet səyfəsindən ABŞ ilə digər ölkələr arasında nominal məzənnə təmin edilmiş. Daha sonra isə çarpaz məzənnə üsulu ilə əksik olan nominal məzənnələr hesablanmışdır. Nominal məzənnə (E_n) bir TRY xarici pul cinsindən dəyəri olaraq bilinir. Nominal məzənnə Türkiyənin ticarət ortağının İstehlak Qiymətləri İndeksi (İQİ*) Türkiyənin İstehlak Qiymətləri İndeksinə (İQİ) nisbəti ilə vurulması nəticəsində real məzənnə ($E_r = (İQİ^*/İQİ) E_n$) əldə edilir. Türkiyə və ticarət partyorlarına aid 2010 baza götürülmüş İQİ məlumatları Dünya Bankının məlumat bazasından əldə edilmişdir. Analizdə istifadə edilən sərbəst və asılı dəyişənlərlə bağlı açıqlamalar və məlumatların əldə edilmə mənbələri cədvəl 4-də ümumi olaraq göstərilmişdir.

Cədvəl 4: Türkiyənin antidempinq sorğu sayına təsir edən faktorlar və istifadə olunan verilənlər bazası

Dəyişənlər	Açıqlama	Mənbə
AD_{it}	Türkiyə tərəfindən ticarət partyorlarına qarşı açılan antidempinq sorğusu sayı	ÜTT: data.wto.org/
$DOMGDP_{it-1}$	Türkiyənin real ÜDM-sinin artım sürəti	Dünya bankı: databank.worldbank.org
$FORGDP_{it-1}$	Sorğuya məruz qalan ölkənin real ÜDM-sinin artım sürəti	Dünya bankı: databank.worldbank.org
IMP_{it-1}	Türkiyənin sorğuya məruz qalan ölkədən həyata keçirdiyi idxalın ümumi idxal içindəki payı	Türkiyə Statistika Qurumu (TÜİK): biruni.tuik.gov.tr
EX_{it-1}^+	Türkiyənin sorğuya məruz qalan ölkəyə həyata keçirdiyi ixracın ümumi ixrac içindəki payı	Türkiyə Statistika Qurumu (TÜİK): biruni.tuik.gov.tr
$REXCH_{it-1}$	Türkiyə ilə sorğuya məruz qalan ölkə arasındakı məzənnə fərqi	T.C Türkiyə Mərkəzi Bankı www.tcmb.gov.tr Federal Rezerv Bank www.federalreserve.gov Dünya bankı: databank.worldbank.org

Mənbə: Modelə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Türkiyənin açmış olduğu antidempinq sorğu sayı ilə fərqli makroiqtisadi göstəricilər arasında əlaqəni NBR modeli ilə analiz etməzdən əvvəl, dəyişənlər arasındakı əlaqənin aldadıcı olmamağı üçün, modeldə istifadə edilən dəyişənlərin sabitliyinin yoxlanılması lazımdır. İqtisadi ədəbiyyatda “panel data” analizləri üçün vahid kök testləri tətbiq edilir. Bu çalışmada Levin, Lin və Chu (2002) vahid kök yoxlanılması edilmişdir, əldə edilən t-statistik nəticələri Cədvəl 5-də göstərilmişdir. Panel məlumatları Levin, Lin və Chu (2002) vahid kök testləri istifadə edərək sabit və sabit-trendli modelləri çərçivəsində 1% və 5% təsirlilik səviyyəsində analiz edilmişdir.

Cədvəl 5-dən görüldüyü kimi bütün dəyişənlər səviyyəsində sabit olduğu və vahid kök təşkil etmədiyi nəticəsinə gəlinmişdir. Dəyişənlərin hamısı sabit olması səbəbi ilə NBR modelində dəyişənlərin səviyyə dəyərlərinin istifadə edilməsi uyğundur.

Cədvəl 5: Türkiyənin antidempinq sorğu sayına təsir edən faktorlar modelinin mənalılıq testinin nəticələri

Dəyişənlər	Sabit	Sabit-trendli
AD_{it}	-7.4348***	-4.4743***
$DOMGDP_{it-1}$	-7.9648***	-5.7159***
$FORGDP_{it-1}$	-18.4389***	-13.8258***
IMP_{it-1}	-4.2355***	-6.7623***
EX_{it-1}	-2.7636***	-1.3890***
$REXCH_{it-1}$	-2.2888**	-9.0031***
Qeyd: *** və ** müvafiq olaraq əmsalları 1% və 5% təsirlilik səviyyəsində təsirli olduğunu ifadə edir		

Mənbə: Modelə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Türkiyənin 1999-2019 illəri arasında başladığı antidempinq sorğuları ilə bağlı NBR nəticələri cədvəl 6-da göstərilmişdir. Şəkilə göstərilən ikinci sütununda əlaqəli dəyişənlərə aid əmsal dəyərləri, üçüncü sütunda isə “Incident Rate Ratio”

(IRR) dəyərləri göstərilmişdir. İRR dəyərləri modeldəki digər bütün dəyişənlər sabit olarkən, bəhs edilən dəyişəndə baş verən bir vahid dəyişmənin asılı dəyişəni nə qədər dəyişdirəcəyi göstərilir. İRR dəyərinin 1 dən böyük olması pozitiv, kiçik olması isə neqativ bir təsir yaradır anlamına gəlir. Məsələn, ticarət partiyoru ölkələrin real ÜDM-in artım sürəti faizi üçün hesablanan İRR dəyərinin 1.5 formasında olduğunu fərz etsək bunun mənası: xarici ölkənin real ÜDM-in artım sürətindəki 1 vahid artım (digər bütün dəyişənlər sabit olarkən) asılı dəyişəndə 50% artıma səbəb olacaqdır. Oxşar şəkildə Türkiyənin real ÜDM-in artım sürəti faizi üçün hesablanan İRR dəyərinin 0.90 olduğu vəziyyətdə ÜDM artım sürətindəki 1 vahid artım (digər bütün dəyişənlər sabit olarkən) asılı dəyişəndə 10% azalmaya səbəb olacaqdır.

Cədvəl 6: Türkiyənin antidempinq sorğu sayına təsir edən faktorlar modelinin empirik nəticələri

Dəyişənlər	Əmsal	İRR
$DOMGDP_{it-1}$	0.024 (1.05)	1.024 (1.05)
$FORGDP_{it-1}$	0.128*** (4.28)	1.136*** (4.28)
IMP_{it-1}	0.289*** (6.49)	1.335*** (6.49)
EX_{it-1}	-0.288*** (-4.13)	0.749*** (-4.13)
$REXCH_{it-1}$	0.028 (0.86)	1.029 (0.86)

Qeyd: ***/**/* uyğun olaraq 1%, 5%, 10% mənalılıq səviyyələrini ifadə edir. İkinci sütunda əlaqəli dəyişənə aid əmsal dəyərləri, üçüncü sütunda İRR dəyərləri göstərilmişdir. Mötərizələr içindəki dəyərlər əlaqəli dəyişənə aid z-statistiklərdir. Həmçinin model Wald testi nəticələrinə görə bir bütün olaraq 10%-lik səviyyədə mənalıdır.

Mənbə: Müəllif tərəfindən modeldən alınan nəticələr əsasında hazırlanmışdır

Aparılan analiz nəticələrinə görə, Türkiyənin real ÜDM-in artım sürəti ($DOMGDP_{it-1}$) aid əmsal işarəsinin, nəzəri gözləntilərin əksinə, pozitiv olduğu və statistik olaraq mənalı olmadığı müşahidə edilir. Digər tərəfdən real məzənnə ($REXCH_{it-1}$) dəyişəninə aid əmsalın işarəsi, nəzəri gözləntilərə uyğun şəkildə pozitiv olsa da, statistik olaraq mənalı deyildir. Digər bütün dəyişənlər, gözləntilərə uyğun

əmsal işarəsinə sahibdir və statistik olaraq 1% səviyyəsində mənalı olduğu müşahidə edilir.

Proqnoz nəticələri, ticarət partiyolarına aid real ÜDM-sindəki artım sürəti ($FORGDP_{it-1}$) antidempinq sorğu sayına təsiri gözləntilərə uyğun olaraq müsbət bir təsire sahib olduğunu göstərir. IRR nəticələrinə görə xarici ölkə ÜDM-in artım sürətində 1 vahid artım antidempinq sorğu sayını 13.6 % artırır. Həmçinin əldə edilən bu həqiqət, daha əvvəllər həyata keçirilən çalışmalardan fərqli olaraq $FORGDP_{it-1}$ dəyişənin antidempinq sorğuları üstündəki təsiri daha çox olduğunu göstərir. Bu vəziyyətə Çin kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrin ən böyük ticarət bazarı olan ABŞ kimi inkişaf etmiş ölkələrdə 2008-ci ildə ortaya çıxan və hələdə təsirini davam etdirən dünya maliyyə böhranının yol açdığı səbəb olmuşdur. Böhran səbəbi ilə inkişaf etmiş ölkələrə məhsullarını ixrac mövzusunda çətinlik yaşayan inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki xarici istehsalçılar ÜDM-in artımı nəticəsində meydana gələn istehsal artıqlığını aşağı qiymətlə Türkiyə kimi inkişaf etməkdə olan yeni bazarlara satma arzusunda oldular. Bu cür satış strategiyaları isə yerli istehsalçıların daha çox dampinqə məruz qalmasına və beləliklə antidempinq sorğusu sayının artmasına səbəb olubdur.

Türkiyənin real ÜDM-in artım sürətinin təsiri, digər çalışmalardan fərqli olaraq, gözləntilərin əksinə müsbət olubdur ancaq statistik olaraq mənalı bir əlaqə tapılmayıbdır. Bu nəticənin səbəbi, iqtisadi durğunluğun olduğu dövrlərdə, vəziyyətdən mənfə təsirlənən yerli istehsalçılar hökumət nəzdindəki siyasi təsirləri istənilən nəticə vermədiyi görülmüşdür.

Empirik nəticələrə görə, digər sərbəst dəyişən olan əlaqədar ölkədən həyata keçirilən idxalın ümumi idxaldakı payı (IMP_{it-1}), iqtisadi gözləntiləri təsdiqləyəcək formada antidempinq sorğu sayını, statistik olaraq mənalı və pozitiv istiqamətdə təsir etdiyi görülür. Aparılan reqresiyya analizi nəticəsində proqnoz edilən 1.335 IRR dəyəri isə, idxalın payında meydana gələn 1 vahid artımın, sorğu sayında 33.5%-lik artıma yol açdığını göstərir. Bu nəticə idxalı açıqlayıcı dəyişən olaraq istifadə edən digər bu tip çalışmalarda ahəngli olduğu qənaətini göstərir. Ancaq, çalışmada əldə edilən IRR dəyərinin digər Türkiyə üzərində aparılan üç çalışmaya

görə daha yüksək olduğu müşahidə edilir. Bunun arxasında yatan əsas faktor isə, çalışmada istifadə edilən 1999-2019 illərdə əvvəl Türkiyədə 2001 böhranının, ardında 2008 dünya böhranını yaşanması və həmçinin 2011 dən sonrakı dövrdə Türkiyə iqtisadiyatının sabit formada böyüməsinin heç cür gerçəkləşdirə bilməməyidir. Bu isə iqtisadi durğunluğun olduğu dövrlərdə yerli istehsalçıların idxaldakı artıma daha çox həssas vəziyyətə gətirdiyini göstərir.

Çalışmada, Türkiyə üçün aparılan digər çalışmalardan fərqli olaraq, Türkiyənin sığuya məruz qalan ölkəyə gerçəkləşdirdiyi ixracın ümumi ixrac içindəki payını göstərən EX_{it-1} dəyişəni istifadə edilmişdir. Antidempinq sığusuna məruz qalan ölkələrin, adətən intiqam məqsədli partyor ölkənin ixrac etdiyi məhsullara qarşı bir sığu açdığı müşahidə edilir. Bu səbəblə ticarət edilən ölkənin ixracatdakı payı artsa, bu ölkəyə antidempinq sığusu açma məsələsində istəksiz davranırlar, geri intiqam məqsədli antidempinq sığusu açılmasın deyər. Belə olan vəziyyətdə ixracat faizi ilə antidempinq sığusu sayı arasında neqativ bir əlaqə gözlənilir. Aparılan reqresiyya analizi nəticəsində proqnoz edilən 0.749 IRR dəyəri, ixracat faizində bir vahid artım sığu sayını 25.1 % azaldacağını göstərir.

Nəticələr çalışmada istifadə edilən sonuncu sərbəst dəyişən olan real məzənnənin ($REXCH_{it-1}$) antidempinq sığusu üzərində digər dörd açıqlayıcı dəyişənə görə statistik olaraq hər hansı bir təsiri olmadığını görürük. Ancaq statistik olaraq mənalı nəticə əldə edilməsədə məzənnəni təsirinin istiqaməti gözlənilən formada olduğu görülür. Çalışma nəticəsində əldə edilən bu həqiqət, Türkiyə üçün həyata keçirilən empirik çalışmalarda (Türkcan ve Dişbudak, 2005; Özer ve Erkal, 2016) ahəng nəticələr versədə digər ölkələr üçün aparılan empirik nəticələrlə (Knetter ve Prusa, 2003; Feinberg, 2005) ahəng deyil. Digər çalışmaların əksinə Türkiyədə məzənnənin statistik baxımından mənalı olmamasının arxasında yatan səbəblərdən biri odur ki, ixrac edilən mallarda intensiv ixtisaslaşma və beynəlxalq tədarük zinciri göstərilər bilər yəni Türkiyədə intensiv inkişaf artıqca tədarük zinciri səbəbi ilə ixracatın idxaldan asılılığı artar. Bu səbəblə idxalın məzənnə fərqiində olan dəyişikliyə olan elastikliyi azalacaqdır. Yəni yerli istihsalçılar aparılan idxalı ixrac üçün zərurət sayaraq məzənnə fərqiindən yaranan hər hansı ucuz tədarükə əksinə

daha istəklilə olacaqdır və bu təbii olaraq antidempinq sayına heç bir təsir yaratmayacaqdır.

Türkiyədə antidempinq tətbiqi praktikada daha asan tətbiq edilə bilən olduğundan digər proteksionist tədbirlərə görə daha çox tətbiq edilir. Ancaq bu tədbirlərin mühavizə məqsədindən çox, real məqsədi haqsız rəqabətə qarşı tədbir olaraq istifadə edilməsidir. Bunun sayəsində dempinq edilən sektorlar baş verən zərərləri kompensasiya edə bilirlər. Bu çalışmanın nəticələri isə Türkiyədə antidempinq sərəğularının açılmasının, yuxarıda qeyd olunan məqsədindən tamamilə uzaq olduğu, ən əsas idxal payındakı artım olmaqla müxtəlif makroiqtisadi dəyişənlərdən böyük ölçüdə təsirləndiyini görürük.

Antidempinq sərəğı açılmadan əvvəl, normal dəyərin və ixraç qiymətinin doğru bir formada təyin edilməsinə əhəmiyyət verilməlidir. İxraç qiyməti tapılarkən, ixraç malı üçün həyata keçirilmiş loqistika, siğorta və yükləmə, ödənilmiş gömrük vergiləri ilə hər cür vergi və digər maliyyə öhdəlikləri diqqətə alınmalıdır. Bu məsələdə “Ticarət və Xəzinə və Maliyyə Nazirliklərinin” kordinasiya olunmuş formada fəaliyyət göstərmələri lazımdır. Beləliklə dempinq marjası doğru bir formada hesablanacaq və antidempinq tətbiq edilməsi istənilən, yerli istehsalçıya haqsız rəqabətə qarşı qorunma məqsədinə daha əlverişli formada çatılacaqdır. Antidempinq tədbiri etmə qərarı verilməzdən əvvəl, zəruri şərtlərin olmasından tam əmin olunmalıdır. Maddi zərər və ya maddi zərər təhdidinin mövcudluğu yaxşı bir formada araşdırılmalıdır və zərərin səviyyəsi doğru bir formada ölçülməlidir. Nəticə etibarilə zərərin dempingli idxaldan yarandığı araşdırılmadan tədbir görülməməlidir.

Beynəlxalq siyasi səbəblərlə ölkələrin özlərinə antidempinq tətbiq edən ölkələrə intiqam məqsədli antidempinq etdikləri artıq aşkar faktdır. Türkiyəyə daha çox qərb ölkələri tərəfindən antidempinq sərəğı açılmış olmasına rəğmən Türkiyə tərəfindən daha çox Asiya ölkələrinə qarşı antidempinq tətbiq etmişdir. Yəni antidempinq qərarları alınarkən intiqam məqsədli antidempinq etməmişdir. Həmçinin ixracın böyük olduğu ölkələrə qarşı antidempinq tətbiq edərkən qarşı

tərəfin intiqam məqsədli antidempinq tətbiq edəcəyini hesaba qatararaq davranmaq daha rasionallardır.

Türkiyədəki antidempinq tətbiqinin makroiqtisadi təyinedicilərinin yanında siyasi səbəblərdə araşdırılması lazımdır. Reallıqda dempinqə məruz qalması belə, pis iqtisadi gedişatdan təsirlənən yerli sənaye iştirakçıları siyasi təsirləri qərar verənlərin antidempinq sorğusu açmasına səbəb ola bilər . Türkiyədə antidempinq sorğularındakı qərar verici qurum olan “Haqsız Rəqabəti Dəyərləndirmə Qurumu” üzvlərinin çoxunun fərqli nazirliklərin təmsilçiləri olduğu üçün siyasi formada təsir altına alınmaya uyğun olduqları düşünülə bilər. Bu səbəblə antidempinq sorğusunu aparan qurumlar üzərinə siyasi basqı ən azı endirilməsi lazımdır.

Son olaraq, antidempinq daha çox proteksionist məqsədlə istifadə edildiği üçün, digər proteksionist alətlər kimi istifadəsin azaldılması və bunun yerinə artan rəqabətlə mübarizə apara bilmək üçün daha strukturlu tədbirlərin praktikaya gətirilməsi lazımdır. Bunun üçün beynəlxalq rəqabətə məruz qalan sənayelər sərmayə strukturunu gücləndirməsi, bu sənayelərdə tədqiqat və araşdırma xərclərinə və innovasiyalara əsas yer verilməlidir və ixtisaslı insan gücünün artırılması lazımdır. Əlbətdə bu edilərkən bazar mexanizminin təbii işləmə formasına zərər verəcək tənzimləmələrdən qaçınılmalıdır.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA ANTİDEMPİNQLƏ ƏLƏQƏDAR QANUNVERİCİLİK VƏ TƏTBİQLƏR

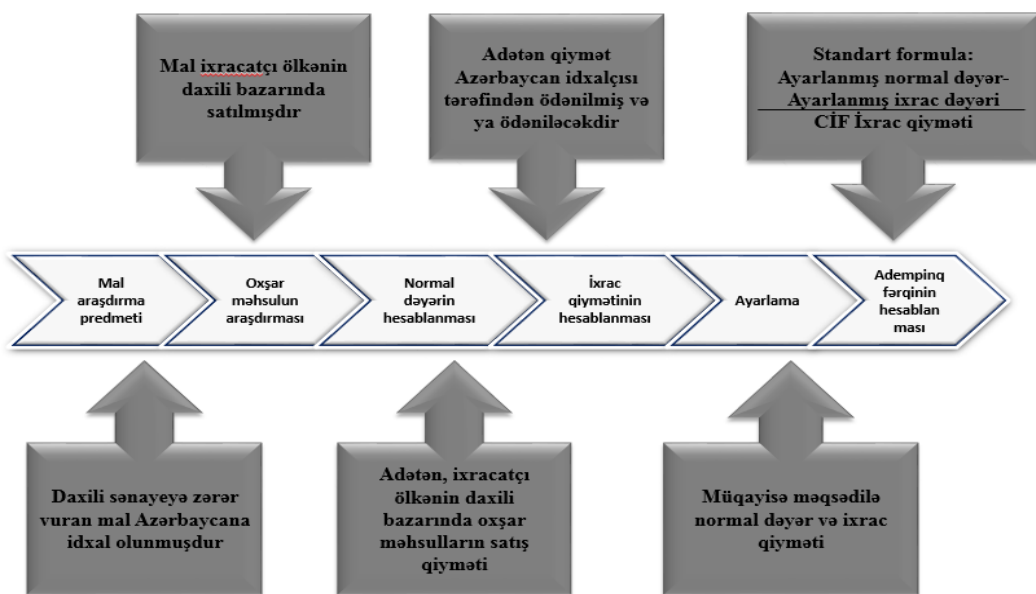
3.1. Azərbaycanca antidempinqi tənzimləyən hüquqi baza xüsusiyyətləri

Dövlət siyasəti və tənzimləyici çərçivə. Azərbaycan Respublikasında antidempinqi tənzimləyən çərçivə 2016-cı ildə qüvvəyə minibdi. Bu qanun “Anti-dempinq, kompensasiya və mühafizə tədbirləri haqqında” adlanır və müvəqqəti və ya yekun antidempinq, kompensasiya və ya digər mühafizə tədbirlərinin icrası habelə bu cür tədbirlərə baxış üçün xüsusi əsaslandırılmış tələbləri və çərçivəni təyin edir. Bu qanun Azərbaycan respublikasını xarici iqtisadi ticarətdə global dünyanın gətirdiyi haqsız ticarət tədbirlərindən (dempinq və ya subsidiyalaşma) və ya qısa müddətdə artan idxalın yaratdığı zərərdən öz yerli ticarətini, milli maraqlarını qətiyyətlə qoruyur. Bu qanunun tətbiqi keyfiyyətini yüksəltmək daha da effektiv işləməsini təmin etmək məqsədi ilə Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti qarşısında mütəmadi analizlərin aparılması və nəticələrin həyata keçirilməsi öhdəliyi qarşısına qoyulmuşdur. Müvəqqəti və ya yekun anti-dempinq, kompensasiya və ya digər mühafizə tədbirlərinin icrası habelə bu cür tədbirlərin icmalı daxil olmaqla böyük əksəriyyət qərarların verilməsi Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətindədir. Yuxarıda nəzər yetirsək ticarətdən müdafiyyə tədbirlərinə antidempinq, anti-subsidiya və mühafizə tədbirləri on illər əvvəl yaradılıb və ilk zamanlarda iqtisadiyyatı güclü olan ölkələr tərəfindən istifadə edilib. Ancaq, qeyd edildiyi kimi 90-cı illərdən etibarən iqtisadi gücündən, həcmindən asılı olmadan bütün inkişaf etmiş və etməkdə olan ölkələr bu mühafizə tədbirlərindən istifadə etməyə başlayıblar. Dünya üzrə statistikaya baxdıqda ən çox istifadə edən ABŞ, Hindistan və Avropa Birliyi ölkələridir. MDB məkanında isə ən çox istifadəçisi olan ölkə Avrasiya İqtisadi Birliyi (Rusiya, Qırğızıstan, Qazaxıstan, Ermənistan, Belarus) və həmçinin Ukraniyadır. Moldova isə çox sıx-sıx mühafizə analizləri aparır və araşdırmalar həyata keçirir. Bu regionda Azərbaycan ÜTT-ə üzvü olduğuna görə gömrük rüsumlarını tənzimləməkdə tam sərbəst deyil və istidiyi

kimi rüsumları qaldırmaq və ya azaltmaq müəyyən olunmuş hədləri aşmamalıdır. Bu səbəbdən Azərbaycanda digər inkişaf etməkdə olan ölkələr kimi öz milli ticarətini xarici ticarətin zərərlərindən qorumaq üçün ÜTT çərçivəsində antidempinq bir istisna sayıldığına görə bu qorunma üsulundan istifadə edir. Nümunə: Azərbaycan kənd təsərrüfatı məhsulları üçün 15%-dən çox olmayan gömrük rüsumu təyin edirsə və analiz nəticəsində hər hansı Y dövlətindən kənd təsərrüfatı məhsulu idxal olunan zaman dempinqli olduğu təyin edilmişdir, bu dövlətdən idxal olunan kənd təsərrüfatı məhsuluna görə gömrük rüsumu (məsələn 15%) və ona əlavə olaraq hesablanmış dempinq marjası (məsələn 15%) hesablanacaqdır. Azərbaycan idxalçısı bu halda fakturada olan CIF qiymətinin 30%-i həcmində rüsum ödəməlidir.

Bu proseduru tam anlamamız üçün Azərbaycan reallığında ilk olaraq dempinqin nə olduğunu aydınlaşdırmaq lazımdır. Hər hansı bir məhsul əgər ixraçatçı ölkənin daxili bazarında eyni məhsulun daxili bazardakı qiymətindən aşağı qiymətə Azərbaycana idxal edildirsə, bu dempinq adlanır. Belə ki, dempinqin təyin edilməsi normal olaraq 2 məhsulun qiymətinin (xərcləri yox) müqayisə edilməsi tələb edir və dempinq marjasını təyin etmək üçün dempinqin təyin olunmasını 6 mərhələsi şəkil 4-də göstərilmişdir. Əksərən təyinetmə prosesi və hesablamalar ixraçatçı tərəfindən təqdim edilən məlumatlar əsasında aparılır .

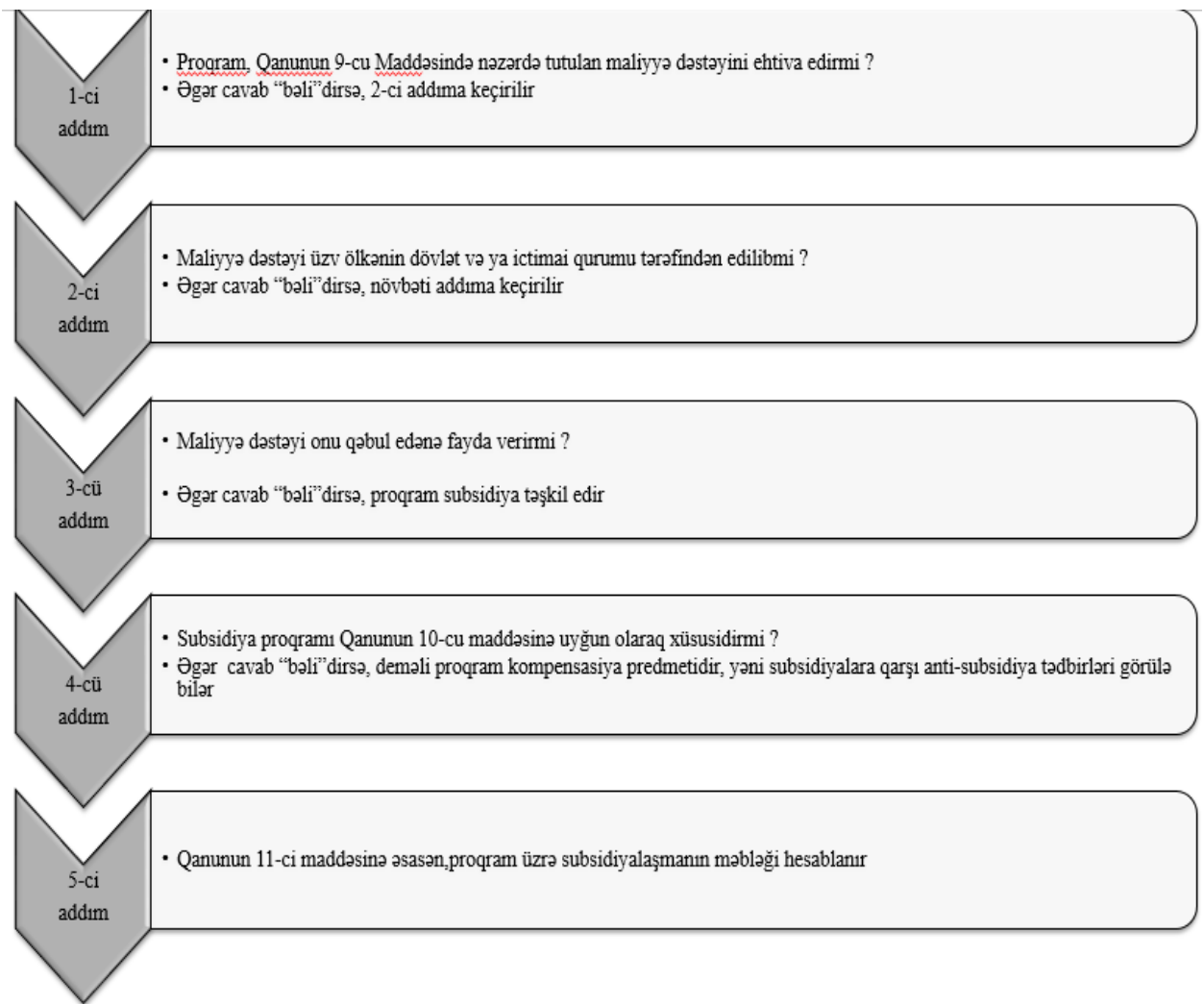
Şəkil 4: Azərbaycanda antidempinq prosesi

Mənbə: “Anti-dempinq, kompensasiya və mühafizə tədbirləri haqqında” qanuna əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Digər xarici iqtisadi fəaliyyətdən gələn təhlükə subsidiyalaşmadır. Müəssisələrə verilən bütün subsidiya növlərinin hər biri anti-subsidiyaya məruz qalmır. Subsidiyaları kompensasiya edə bilmək üçün müəyyən olunmuş çərçivədə tələblər mövcuddur və həmin çərçivəyə daxil olmalıdır ki, kompensasiya edilə bilsin. Praktikada subsidiyalara ən tipik olan nümunələrə kredit təminatları, ianələr, vergi azaldılması, vergidən azadolma, gömrük rüsumundan azadolma, müxtəlif məhsulların və ya xidmətlərin adekvat olan qiymətlərindən ucuz qiymətə təqdim edilməsi göstərilə bilər.

Şəkil 5: Azərbaycanda subsidiya prosesi

Mənbə: “Anti-dempinq, kompensasiya və mühafizə tədbirləri haqqında” qanuna əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Şəkil 5-də baxdıqda təyin etmə prosesi analiz və araşdırma aparılan başqa dövlətin və ixracatçının verdiyi dəlillərə əsaslanmalıdır. Araşdırma 2 fərqli və bir-biri ilə bağlı etablardan ibarətdir :

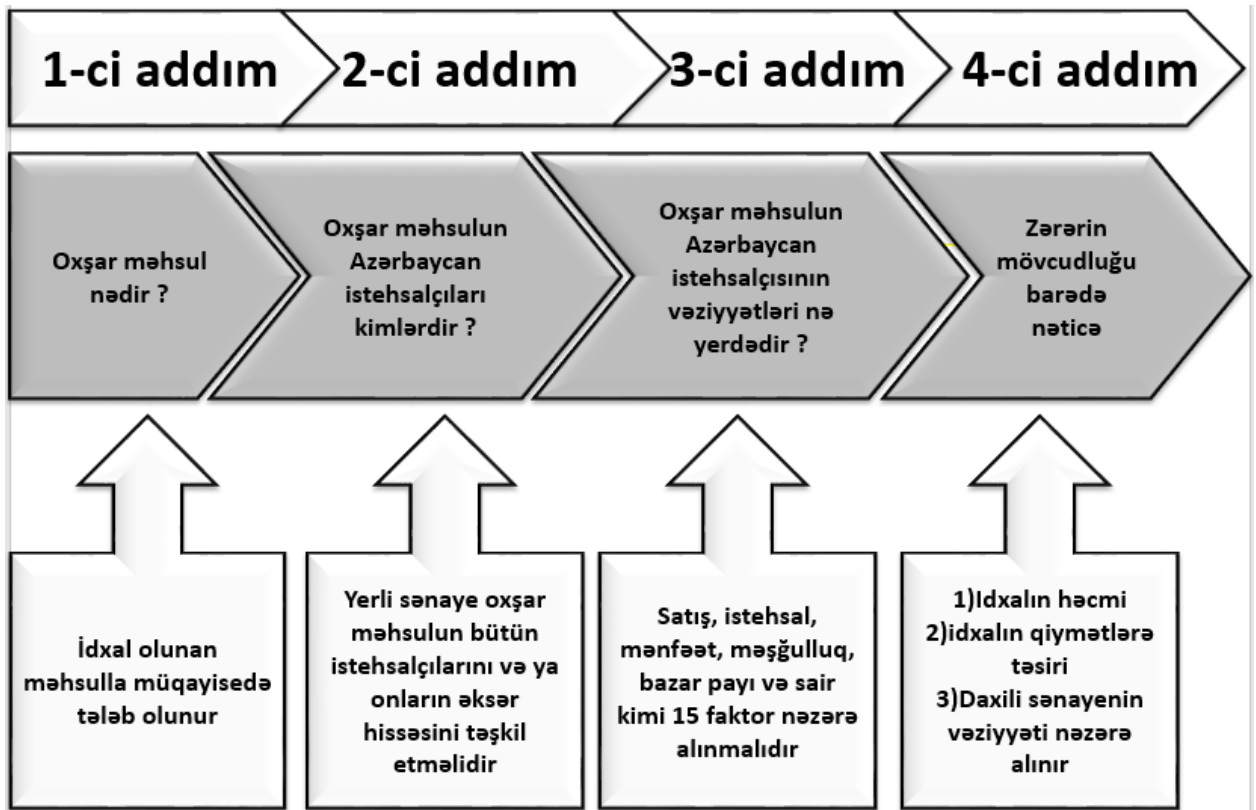
- İlk olaraq subsidiyanın varlığı təyin edilməlidir. Bu araşdırma proqramdan proqrama aparılır
- 2-ci olaraq isə subsidiyalaşmanın sunması hesablanmalıdır. Kompensasiya olunan subsidiyanın təyin edildiyi hər bir proqram üzrə subsidiyalaşma hesablanmalıdır. Bundan sonra isə, araşdırılan mal və xidmət üzrə təyin edilən subsidiyalaşmanın yekun məbləğini tapmaq üçün hər bir proqram üzrə ayrı-ayrı məbləğlər cəmlənməlidir .

Qorunma tədbirləri .Qorunma tədbirləri dedikdə birmənalı olaraq antidempinq və ya anti-subsidiya nəzərdə tutulmayacaqdır. Qorunma tədbirləri edərkən ümumiyyətlə haqsız rəqabətin olub olmamağı stimül deyil. Çünki qorunma tədbirləri ümumi idxal həcmində baş verən qəfil, sıçrayışlı artıma qarşı yönələn tədbirlərdir. Bu tədbirlərdə əsas önəmli olan idxal həcmi olacaqdır. Bəzən idxal həcmində xalis nəzərə çarpacaq qədər artım olmayada bilər ancaq yerli istehsalat nisbətində artım ola bilər bu hallarda da qorunma tədbirləri həyata keçirilir. Qorunma tədbirlərini iqtisadi tərkibli və inzibati tərkibli qorunma tədbirləri edə bilər. İdxalı destimullaşdırmaq üçün istifadə edilə metodlardan biri valyuta həmlələri etməkdir. Devalvasiya etdikdə bu yerli istehsalatı və ixracı stimullaşdırmaq, idxalı isə destimullaşdırır. İqtisadiyyatda “J” effekti adlanan təsir yaradır. Yeni ixrac bir müddət çox azalır sonra sürətli canlanma baş verir.

Yerli istehsalata dəyən zərər. Xaricdən gələn təhlükələr yəni dempinq, subsidiya, idxal həcmində artım yerli istehsalatda oxşar məhsul və ya xidmət təklif edən sənayeyə zərər vurmadiği müddətdə hər hansı mühafizə tədbiri görülmə bilməz. Buna görə zərərin müəyyən edilməsi araşdırılıb analiz edilməsi lazımdı. Zərər müəyyən edilərkən oxşar əmtəə və ya xidmətin Azərbaycanda olan bütün istehsalçıların vəziyyəti nəzərə alınmaqla araşdırılır. Analizlər və təyin etmə prosesləri yerli istehsalçıları və satıcıları tərəfindən verilən ətraflı informasiyalara əsaslanır. Əgər qarşılıqlı əməkdaşlıq olmasa hər hansı bir zərərin müəyyən edilməsi araşdırıla

bilməz və heç bir qorunma tədbirləri həyata keçirilə bilməz. Burada ortada olan səbəb nəticə əlaqəsinin göstərilməsidir yəni, bir tərəfdə dempinq, subsidiyalaşmış və ya həcmi artmış idxal digər tərəfdə isə zərər, bu iki faktoru bir-birinə bağlayan səbəb-əlaqə təyin edilməlidir. Məsələ bununla bitmir, zərərin yaranma səbəbi başqa faktorlarda təsir edə bilər ona görə antidempinq, subsidiya kimi səbəblərdən əlavə hansı təsirlərdən yarandığı, hansı dərəcə təsirli olduqda aydınlaşdırılmalıdır. Zərərin müəyyən edilmə prosesi şəkil 6-da göstərilmişdir.

Şəkil 6: Azərbaycanda zərərin müəyyən edilməsi prosesi

Mənbə: “Anti-dempinq, kompensasiya və mühafizə tədbirləri haqqında” qanuna əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

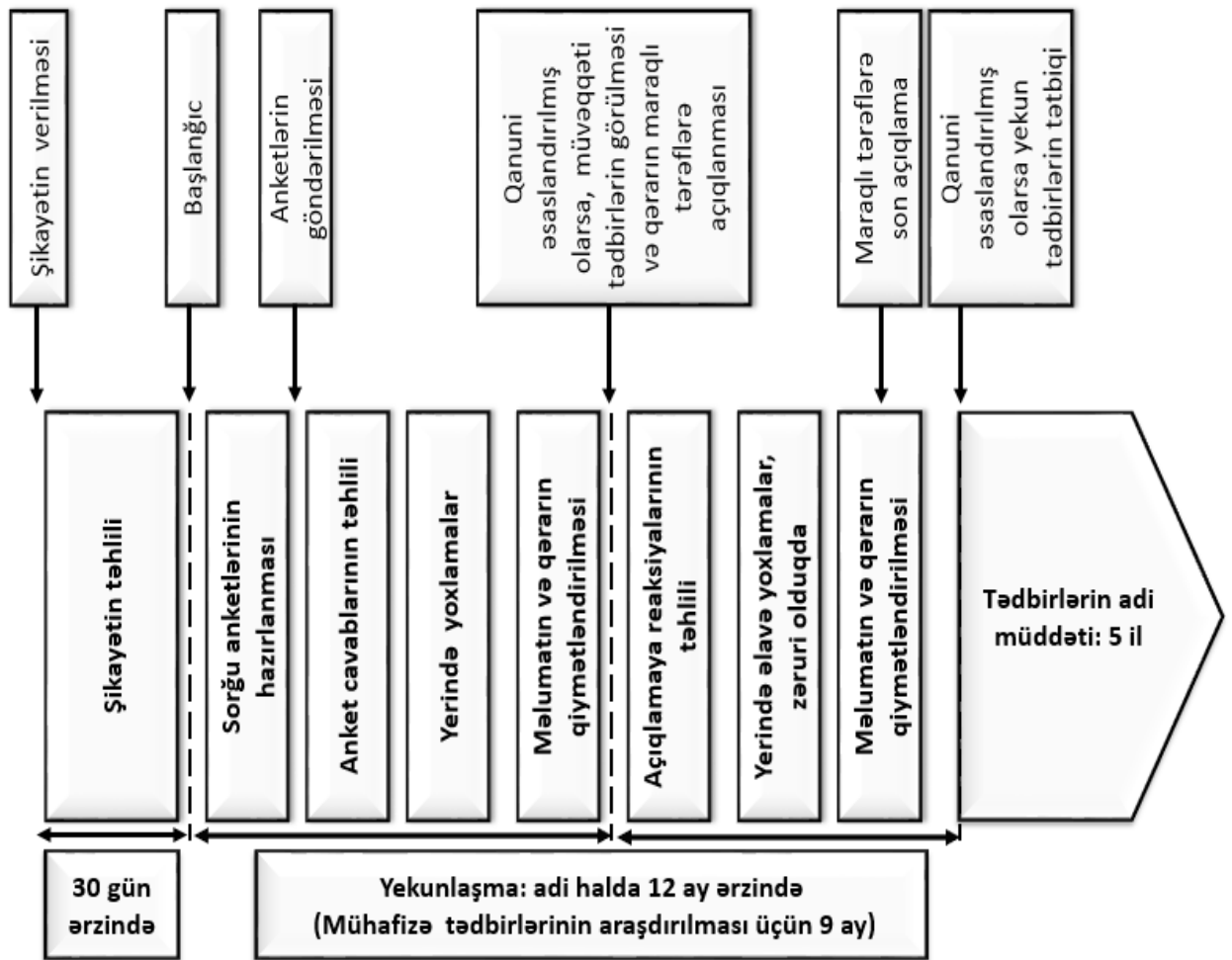
Qısa şəkildə prosedurlar. Prosedurlar 3 əsas mərhələyə bölünür:

- 1) İlkin təşəbbüs mərhələsi
- 2) Müvəqqəti mərhələ
- 3) Yekun qərar mərhələsi. Bu prosedurların hər bir mərhələsi şəkil 7-də göstərilmişdir.

Zərərin var olduğu araşdırmasına yerli istehsalçı tərəfindən təqdim edilən sorğu (şikayət) əsasında başlanılır. Bu şikayətə yerli istehsalçı tərəfindən dempinqdən,

subsidiyadan və ya idxal artımından zərərin dəydiyini əsaslandıran ilkin sübutlar təqdim edilməlidir. İlkin məlumatlar olduqdan sonra yəni araşdırma üçün ilkin baza yarandıqdan sonra bütün əlaqəli tərəfləri, qurumları məlumatların toplanılmasına yönəldilir. Bu əlaqəli subyektlərə digər ixracatçı və idxalçılar, daxili sənayedən olan oxşar məhsul istehsal edən istehsalçılar və əlaqəli dövlət orqanları daxildir. Məlumatlar operativ şəkildə təsdiqlənir və analiz və araşdırmanı həyata keçirən orqan ortaya çıxan dəlillər, faktlar və təkliflər əsasında hesablar hazırlayır. Nazirlər Kabineti müvəqqəti əməliyyatların həyata keçirilməsinə qərar verir .

Şəkil 7: Azərbaycanda antidempinq prosedurun mərhələləri

Mənbə: “Anti-dempinq, kompensasiya və mühafizə tədbirləri haqqında” qanuna əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Son mərhələ apriori müəyyən etmənin izahı ilə başlayır. Tərəflər öz mövqeylərini irəli sürmək hüququ vardır. İnformasiyaların təsdiqlənməsi tamamlanır. Tərəflərin tələbinə əsasən istintaq aparan qurum onları dinləyir. Sübutların və

faktların aşkara çıxarılması periodu tamamlandıqdan istintaq apararı orqarı qarşıya çıxarı faktlar və təkliflərdən ibarət yekun hesabat hazırlayır. İstintaq apararı orqarı tərəflərə hesabatla bağlı öz mövqeylərini bildirmək hüququ verdikdən sonra son müəyyənətməni müzakirə, qərar verilməsi və yekun tənzipləmələrin aparılması üçün Nazirlər Kabinetinə təqdim edilir. Tərəflər qərardan razı qalmayıb yerli məhkəmələrdə əleyhinə qərara iddia qaldıra bilərlər.

Bu prosedurda istintaq apararı orqarı ilə yekunda qərar verən orqarı arasında vəzifələr bölüşdürüldür . Analiz, araşdırma istintaq funksiyası “Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçılardan Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidmətinin Antiinhisar və Reklam Qanunvericiliyinə Nəzarət Şöbəsinə” həvalə ediləbdir. Bütün əsasən analiz və araşdırma prosesinin reallaşdırılmasından başqa bu xidmət həmçinin qərar verən orqarının qəbul etdiyi qərarların ictimaiyyətə əsaslandırılması üçün hesabatları hazırlanması həvalə ediləbdir .

Bu prosedurda qərar verən orqarı Nazirlər Kabinetidir. Onun digər səlahiyyətlərindən başqa yekun və ya müvəqqəti və yekun tətbiqlərin həyata keçirilməsi həmçinin tətbiqlərin zamanının uzadılması və ləğv edilməsi ilə əlaqəli qərarların qəbul edilməsi hüququ var .

Digər maraqlı tərəflər ticarət müdafiyyə tədbirində xüsusi rola malikdir. Çox az hallarda dövləti səyi ilə müdafiyyə məqsədli araşdırmalara başlanılır. Əsasən sorğu verən tərəf özəl sektordur. Müvafiq istintaq qurumu tərəfindən araşdırma başladıqda yerli özəl sektordan olan bazar iştirakçılardan yəni, istehsalçılardan və idxalçılardan əldə edilən sübutlara və faktlara əsaslanmalıdır. Özəl sektorun rolu əsaslandırılmış şikayət və Dövlət Xidməti tərəfindən verilmiş anketləri cavablandırmaq üçün lazımı vəsaitləri dərinədən anlaya bilməsi vacibdir. Assosiasiyalar və ya konsultantlar daxili istehsalçılara informasiyanın yığılmasında və qiymətləndirilməsində və tətbiqin davam etdirilməsində lazımlı və faydalı olması barədə yekun qərarın verilməsi istiqamətində kömək etməlidir.

3.2. Azərbaycanca antidempinq təsir edən faktorlar

Azərbaycanda yuxarıda görüldüyü kimi antidempinq ilə bağlı qanunvericilik , hüquqi baza olsa belə praktikada antidempinq rüsumları tətbiq edilmir. Azərbaycanca antidempinq zərurəti olmamağı makroiqtisadi mühitin təsiri böyükdür. Daxili istehsal gücünün əksər sahələrdə xaricə bağlı olmağı yerli tələbə tam ödəyə bilməməsi göstərmək olar. Əgər bir xarici ixracatçı daxili bazarımızda güclü rəqabətə məruz qalmırsa, dempinqli qiymət tətbiq etmə zərurətinə ehtiyac duymur. Bu isə yerli istehsalçının antidempinq sorğusunu əsassız edir həmçinin daxili istehsalçının daxili bazarı tam ödəyə biləcək gücdə olmamağı xarici istehsalçını ona rəqib statusu yaratmır .

Azərbaycanda antidempinq edilməmə səbəblərinə əsas səbəb olaraq xarici ticarəti tənzimləyən gömrük rüsum dərəcələrinin yüksək olması və xarici ixracatçıların yüksək gömrük rüsumu səbəbi ilə daxili bazarda qiymət dempinq edə bilməməsinə səbəb olur. Bu nəzəri baxışdır, həqiqətəndə ölkənin antidempinq edib etməməsinə səbəbin gömrük rüsumlarının səviyyəsinin təsir etdiyini empirik olaraq əgər bütün dünya ölkələri üçün isbat edə bilsək Azərbaycanın nə üçün antidempinq etmədiyini dəqiqliklə proqnoz edə bilərik . Bunun üçün qeyd etdiyimiz nəzəri fikri əsaslandıracaq model qurmaq və empirik nəticələrə baxaraq fikir söyləmək zərurəti yaranır .

Hipotez 1: Gömrük rüsum dərəcələri ölkənin antidempinq edib etməyi arasında düz mütənasib asılılıq vardır. Yəni gömrük rüsumları yüksək olduqda ölkələr antidempinq etməyəcək, çünki yüksək rüsum ölkələrin xarici ticarətdən ÜTT standartları çərçivəsində olmasa belə qoruyacaq və ayrı-ayrı məhsullara antidempinq etmə zərurəti qalmayacaqdır. Yüksək rüsum bütün məhsulların yerli bazarda qiymət baxımından rəqabət qabiliyyətliliyini aşağı salacaqdır. Modelimiz aşağıdakı qaydada olacaq .

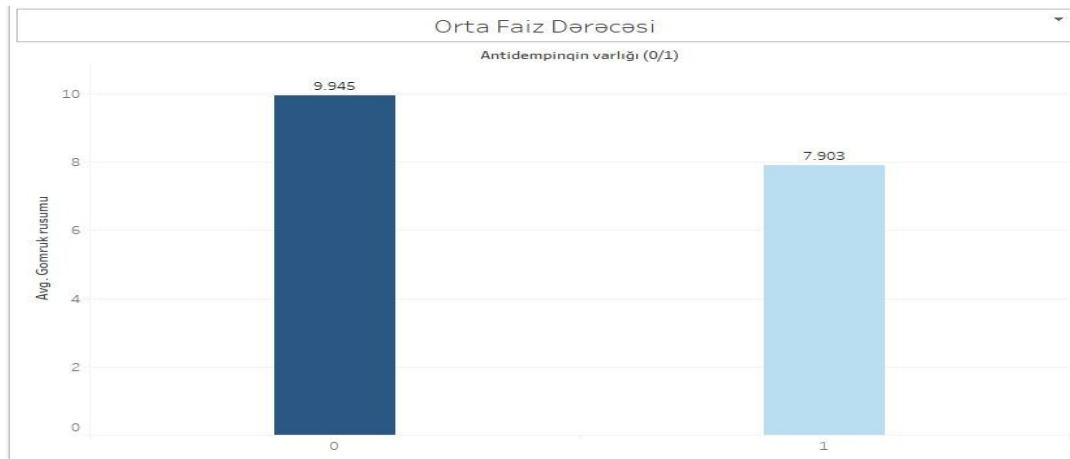
Digər bir tərəfdən daxili istehsalı güclü olan sahələrdə xarici ticarətdə yüksək gömrük rüsumları həmin sahələrin dempinq gücünü öldürür və antidempinq tətbiq etmək zərurətini ortadan qaldırır .

$$AD_{it} = \beta_0 + \beta_1 SAD_{it} + \varepsilon_{it}$$

Yuxarıdakı bərabərlikdə AD_{it} sorğu sayı göstərir, i 2014-2019 illər arasında antidempinq edib etməməsini göstərir və t isə zamanı göstərir. Asılı dəyişənə aid məlumatları 0 və 1 olaraq qeyd edəcəik. Yəni 2014-2019 illər arasında əgər ən azı bir dəfə belə olsun antidempinq edibsə 1 olaraq bir dəfə olsun belə etməyibsə 0 olaraq qeyd edəcəik. Modelimizdən görüldüyü kimi asılı dəyişən məlumatları sayıla bilən yox katiqoriya formasında olacaq. Modeldə yer alan ϵ_{it} xətanı göstərəcəkdir. Modeldəki sərbəst dəyişən isə SAD_{it} 2014-2019 illə arasında orta gömrük rüsumu faiz dərəcəsnı göstərəcəkdir.

Orta gömrük rüsumu dərəcəsinə aid məlumatlar ÜTT-in 156 ölkə üzrə məlumat bazasından təmin edilmişdir. Antidempinq məlumatlarında həmçinin ÜTT məlumat bazasında əldə edilmişdir. Məlumat bazasında qeyd edilən illər arasında 40 ölkənin antidempinq etdiyi göstərilmişdir. Gömrük rüsumunun 2014-2019 illər arasında orta faiz dərəcəsi ilə bu məlumatarı qarşılaşdırdıqda 156 ölkədən 40-ı antidempinq edib, qarşısına buna 1 qeyd edəcəik, qalanların qarşısına isə qeyd olunan dövrü heç etmədiyi üçün 116 ölkə qarşısına 0 qeyd edəcəik.

Qrafik 3: Antidempinq edən və etməyən ölkələrin orta gömrük rüsumu

Mənbə: Müəllif tərəfindən modeldən alınan nəticələr əsasında hazırlanmışdır

Empirik analizdən çıxan nəticəyə əsasən (qrafik 3) antidempinq etməyən ölkələrin 2014-2019 illər arasında orta gömrük rüsumu dərəcəsi 9.945 nəticəsi əldə edilib. Antidempinq edən ölkələrin orta faiz dərəcəsi isə 7.903 nəticəsi əldə edilib. Aradakı faiz fərqi 2 %-dir. Bu fərq ilk baxışda kiçik görünür. Çünki 2 % fərqi ölkənin antidempinq edib etməməsinə təsiri nəzəri baxımından mənalı görünmür. Həmçinin empirik analiz etdiyimiz proqramda bizə alınan nəticəyə əsasən birbaşa

asılılıq olub olmamağı ilə bağlı qərar qəbul etmir. Bu iki faiz fərqin həqiqətəndə təsir edə biləcək qədər mənalı fərq olub olmadığını yoxlamaq üçün məntiq testi edirik. Bu testin nəticəsi ekonometrika ədəbiyyatlarında 70% aşağı olduqda bu fərq mənalı fərq deyil, yuxarı olduqda isə fərq mənalıdır. Şəkil 8-dən görüldüyü kimi 97.2 % ilə bu iki faizlik fərqin həqiqətənə statistik baxımında mənalı olduğu nəticəsinə gəlirik. Yəni gömrük rüsumlarındakı kiçik olsa belə artıqlığın ölkənin antidempinq etməməsinə səbəb olacağı empirik olaraq sübut olunur.

Şəkil 8: Mənalılıq testi

Grouping field: Antidempinqin varlığı (0/1)
*Cells contain: Mean

Field	0.000*	1.000*	Importance
Gomruk rusumu	9.945	7.903	0.972 ★ Important

Mənbə: Müəllif tərəfindən modeldən alınan nəticələr əsasında hazırlanmışdır

Əldə etdiyimiz empirik nəticələri Azərbaycan üçün istinad alsaq görərik ki, Azərbaycan bu reallığı tamamilə uyğundur. Cədvəl 7-dən görüldüyü kimi Azərbaycanın orta gömrük rüsumu 9.0333333-dür və antidempinq etmir.

Cədvəl 7: Azərbaycanın 2014-2019-cu illər arasında orta gömrük rüsumu dərəcəsi

Reporting Economy	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Orta gömrük rüsumu	antidempinq edib etməməsi (0/1)
Azerbaijan	9,1	9,1	9,1	9,1	9,1	8,7	9,033333333	0

Mənbə: Müəllif tərəfindən ÜTT verilənlər bazası əsasında hazırlanmışdır .

Antidempinq etməyən ölkələrin orta faiz dərəcəsi isə 9.945 dir. Azərbaycanın göstərici bu ortalamaya çox yaxın olduğu üçün belə bir qənaətə gəlirik. Ümumi dünya ölkələri üçün keçərli olan ölkələrdə keçərli olan reallıq Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün öz təsirliliyini göstərir.

Həmçinin məlumat bazasında baxdıqda ortalama gömrük rüsumu Azərbaycanınkına bərabər və ya yuxarı olan ölkələrin 74%-i antidempinq etmir. Bu nəticədə kifayət qədər yuxarı olduğu üçün birmənalı olaraq Azərbaycanda antidempinq edilməmə səbəbi olaraq ən vacib səbəbin orta gömrük dərəcələrin yuxarı olduğu proqnozunu verə bilərik

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

GATT/ÜTT-in səyləri nəticəsində, ənənəvi proteksionist alətlər olan gömrük tarifləri və kvotaların azaldılması mövzusunda vacib addımlar atılmışdır. Ancaq buna baxmayaraq, iqtisadi, ticarət və siyasi bir neçə səbəblərlə müasir proteksionist tətbiqləri ortaya çıxmışdır. Bunlar arasında ən çox istifadə edilən alətlərdən biri də GATT/ÜTT tərəfindən beynəlxalq haqlı ticarəti qurmaq üçün istifadə olunan antidempinq tətbiqidir. Əvvəllər inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən istifadə edilən antidempinq aləti, günümüzdə bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən mühafizə aləti olaraq sıx bir formada istifadə edilir. Nəzəri olaraq ticarətin antidempinq istifadə edərək ədalətli bir şəkildə reallaşdırılması məqsədi təxmin edilərkən, bu prosesin daha çox xarici ticarətə qarşı qorunma yaratma üçün istifadə edildi. Antidempinq istifadəsində iki böyük artım tarixi qeyd etmək mümkündür: İlk ciddi artım 1979 ilindəki Tokio görüşlərinin gətirdiyi yeni antidempinq qaydalarının təsiri xüsusi ilə inkişaf etmiş ölkələr (ABŞ, Kanada, AB, Avstraliya) arasında müşahidə edilmişdir, İkinci böyük artım isə 1990-cı illərin əvvəlindən etibarən xüsusi ilə inkişaf etməmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin GATT-a və daha sonra ÜTT-yə üzv olması ilə başlamışdır.

Birinci artım 1980-1988 illər arasında GATT və ÜTT üzvləri tərəfindən açılan antidempinq prosedurlarının iqtisadi faktorlaramı yoxsa ticarət müharibələrininmi (retaliation effect) daha təsirli olduğu mövzusunda araşdırmışdılar və antidempinq tətbiqinə iqtisadi faktorlardan daha çox ticarət müharibələrinin səbəb olduğunu statistik olaraq sübut etmişlər

İkinci artımda isə ən vacib səbəblərdən biri GATT və 1995 ilindən etibarən onun yerinə gələn ÜTT-in gətirdiyi yeni ticarət qaydalarının beynəlxalq ticarəti daha da çox sərbəstləşdirməsidir.

Son 10 illikdə bu metodu artıq mənimsəmiş inkişaf etməkdə olan ölkələrdə nisbətən sabitlik yaranmış. Keçən illərdəki kimi yeni istifadəçi rolu kimi daim artım ilə yox illərə görə dünya iqtisadiyyatı trendlərinə görə azalma və ya artımla paralel dinamika müşahidə olunur

Antidempinq proseduru sektorlar çərçivəsində incələndikdə iki vacib fakt ortaya çıxır. Birincisi, təbii resurslar sıx və texnologiya sıx olan sektorlar bütün ölkə qruplarında ən çox prosedur tətbiq edilən sektorlar olaraq irəli çıxır. Anti-dempinq prosedurlarının polad, kimya və plastik məhsullarında sıxlaşması bu məhsulların bazarının iqtisadi konyuktura çox bağlı olmasına bağlıdır. İqtisadiyyatda hər hansı bir səbəblə durğunluq olduqda bu bazardakı firmalar məhsullarını xərclərinin altında satmağa başladıklarını və bu səbəblə adı keçən məhsullar ən çox antidempinqə məruz qalan məhsullar olacaqdır. İkinci vacib fakt isə aşağı qrupa daxil olan inkişaf etməmiş ölkələrin açdığı prosedurların 61% texnologiya çox olan sektor olduğu halda 22% -in təbii resurslar sektorunda müşahidə edilməsidir. Bu qrup olan inkişaf etməmiş ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələr istiqamətə getdikdə təbii resurs daha sıx olan sektorda açılan prosedur sayı digər sektorlara görə daha çox olacaqdır.

Beynəlxalq vizyona paralel bir baxışı olan Türkiyə də 1989 ilində çıxardığı antidempinq qanunu sonralar antidempinq mexanizmini ən təsirli bir formada tətbiq edən ölkələr arasında olmuşdur. ÜTT verilənlər bazasına görə Türkiyə 1999-2019 illər arası dövrdə ümumi 39 ölkəyə 215 antidempinq sorğusu başlamışdır. Türkiyənin açdığı antidempinq sorğularına ümumi olaraq baxıldıqda əsas ağırlıq başda Çin olmaqla inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı olduğu müşahidə edilir. Bu faktın, qarşılıqlı üstünlüklər nəzəriyyəsi ilə rahatlıqla açıqlama mümkündür. Türkiyənin qarşılıqlı üstünlüyə sahib olmadığı məhsullarda antidempinq alətini istifadə edərək yerli sənayesini beynəlxalq rəqabətə qarşı qorumaya çalışdığı müşahidə edilir.

Bu çalışmada 1999-2019 illər arasında Türkiyənin açdığı antidempinq sorğu sayına təsir edən makroiqtisadi faktorlar incələndi. Bu məqsədlə fərqli makroiqtisadi dəyişənlər antidempinq sorğu sayı üzərində təsiri NBR modeli qurularaq empirik olaraq aşkar edildi. Empirik nəticələrdigər ölkələrin real ÜDM-in artım sürəti ilə ticarət edilən ölkə ilə aparılan idxal və ixrac paylarının Türkiyənin açdığı sorğu sayı üzərində nəzəri gözləntilərə uyğun və statistik baxımından mənalı bir təsirə sahib olduğu görülür.

Bu nəticələrə Türkiyənin antidempinq tətbiqinin makroiqtisadi dəyişənlərdən böyük ölçüdə təsirləndiyini göstərir. Bu həqiqətin arxasında yatan əsas nüans isə,

çalışmada istifadə edilən dövrdə 2001 iqtisadi böhran və 2008 beynəlxalq maliyyə böhranının yaşanması və həmçinin 2011-dən sonrakı dövrdə Türkiyə iqtisadiyyatının sabit trendlə böyüməni reallaşdırma bilməməsi səbəbi ilə yerli istehsalçıların həm idxaldakı artıma həm də digər ölkələrdəki gəlir dəyişimlərinə qarşı daha çox həssas hala gəlməsini görə bilərik.

Bu çalışmadan əldə edilən nəticələr və ümumi antidempinq anlayışını impuls alaraq aşağıdakı təklif və tövsiyələri vurğulamaq lazımdır .

✓ Əvvəlki illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı sıx bir formada istifadə olunan antidempinq aləti gedərək daha çox özlərinə qarşı istifadə edilməsi, inkişaf etmiş ölkələri ciddi mənada narahat etmişdir. Bu prosese paralel olaraq, inkişaf etmiş ölkələrin bu alətin istifadəsi məsələsində inkişaf etməkdə olan ölkələrə istiqamətlənən siyasi və iqtisadi sanksiya edəcəyi gündəm məsələlərindən biridir. Bu səbəblə Azərbaycan, Türkiyə kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrin öz yerli sənayelərini tamamilə müdafiyyətsiz vəziyyətdə buraxa biləcək bu tip proseslərə qarşı daha diqqətli olmalıdırlar. Beynəlxalq ticarətdə sürətlə dəyişən şərtlərə qarşı Türkiyə, Azərbaycan kimi ölkələr beynəlxalq haqlarını və çıxarlarını əldə edə biləcək formada artan idxal rəqabəti ilə mübarizə edə biləcək səviyyədə bir qrup strukturlu tədbirlərin alınması həyati zərurət halına gəlmişdir.

✓ Qaldırılan iddia işin son nəticəsindən asılı olmayaraq istintaq dövründə idxal kəskin şəkildə azalır. Hüquqşünaslar bunu tez-tez antidempinq istintaqının “davam” təsiri kimi qiymətləndirirlər. Son dərəcə parçalanmış ticarət məlumatlarını istifadə edərək, antidempinq mübahisəsi rədd edildikdə belə, idxalın yüzdə 15-20% azaldığını görülür. Bu səbəbdən, sənəd şərtlərini daha sərtləşdirərək ilk növbədə antidempinq hallarının başlamasından çəkindirmək vacibdir.

✓ Türkiyədə antidempinq tətbiqi praktikada daha asan tətbiq edilə bilən olduğundan digər proteksionist tədbirlərə görə daha çox tətbiq edilir. Ancaq bu tədbirlərin mühavizə məqsədindən çox, real məqsədi haqsız rəqabətə qarşı tədbir olaraq istifadə edilməsidir

✓ Çalışma nəticəsində Çinin intiqamçı xarici ticarət siyasəti olaraq antidempinq alətini istifadəsinin uyğun olmadığına, bunun əvəzinə birbaşa xarici investisiyaları

stimullaşdıran bir investisiya siyasətinin daha rasional bir həll yolu olduğuna dair ciddi əsaslar əldə edilmişdir

✓ Antidempinq daha çox proteksionist məqsədlə istifadə edildiyi üçün, digər proteksionist alətlər kimi istifadəsin azaldılması və bunun yerinə artan rəqabətlə mübarizə apara bilmək üçün daha strukturlu tədbirlərin praktikaya gətirilməsi lazımdır. Bunun üçün beynəlxalq rəqabətə məruz qalan sənayelər sərmayə strukturunu gücləndirməsi, bu sənayelərdə tətqiqat və araşdırma xərclərinə və innovasiyalara əsas yer verilməlidir və ixtisaslı insan gücünün artırılması lazımdır. Əlbətdə bu edilərkən bazar mexanizminin təbii işləmə formasına zərər verəcək tənzimləmələrdən qaçınılmalıdır.

✓ Azərbaycanda əmtəə strukturuna nəzər yetirsək görürük ki, ərzaq məhsullarına Azərbaycan 50% idxaldan asılı vəziyyətdədir. Həmçinin əksər kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatı yerli istehsal ödəyə bilmir. Azərbaycanda alıcılıq qabiliyyətidə aşağı həddədir. Orta və ya minimum əmək haqqına baxdıqda belə bir qənaətə gəlmək olur. İnsanlar çox bahalı məhsullar ala bilmirlər. Yerli istehsalın məhsulları əhalinin alıcılıq qabiliyyətinə uyğun deyil. Məsələn təbii süd dünya bazarında qiyməti 30 sent olduğu halda bizdə daha bahadır, ətin qiyməti dünya qiyməti ilə müqayisədə 2 dəfə bahadır, yumurta və taxıl da həmçinin dünya qiymətləri müqayisədə bahadır. Deməli yerli bazarda ərzaq məhsullarının qiyməti bahadırsa belə olan halda xarici istehsalçılar vasitəsi ilə qiymətləri aşağı səviyyəsini təmin etmək olar. Bu prosesi təbii ki haqlı rəqabət çərçivəsində ancaq Azərbaycanda idxal və yerli bazar inhisardadır. Belə olan halda antidempinq rüsumunun tətbiqi zərurət sahəsindən çox kənarda qalır. Hazırda Azərbaycanda idxal inhisar vəziyyətində olduğu üçün ucuz keyfiyyətsiz mallar yerli bazarda baha qiymətə satılır. Məsələn İran kartofu ucuz başa gələn texniki və yemlik bu kartov dempinqli məhsul hesab edilməyəcək. Çünki bu məhsulun yerli bazar kartovundan 10-15 qəpik ucuz olmağı subsidiya təsiri ilə yox sadəcə keyfiyyətinin aşağı olması səbəbi ilə maya dəyəri aşağı olması səbəbindəndir. Hətta gerçəkdə dempinqli mal olsa belə bunu İran hökumətinin həmin məhsula subsidiya ayırdığını sübut etmək çətin məsələdir. ÜTT çərçivəsində bu barədə

məhkəmə çəkişmələri çox sıx davam edir və bunu sübut etmək uzun bir prosesdir.
Ölkə daxilində strukturlu istehsal qurulsa bu tətbiqə zərurət olmayacaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

İnglish Dilində

1. Aggarwal, A., (2004). “Patterns and Determinants of Anti-Dumping: A Worldwide Perspective”. World Development, Vol.32, No.6 pp. 1043-1057
2. Blonigen, B.A. ve Prusa, T.J., (2001). “Antidumping”. National Bureau of Economic Research (NBER), Working Paper No.8398, July
3. . Crowley, M., (2004). “The Worldwide Spread of Antidumping Protection”. Chicago Fed Letter, No.198, January.
4. Feinberg, R.M., (2004). “U.S. Antidumping Enforcement and Macroeconomic Indicators: What Do Petitioners Expect, and Are They Correct?”.Department of Economics, American University, Washington, DC: Working Paper, May
5. Irwin, D., (2004). “The Rise of U.S. Antidumping Actions in Historical Perspective”. National Bureau of Economic Research (NBER): Working Paper No.10582, June
6. Knetter, M.M. ve Prusa, T.J., (2003) “Macroeconomic Factors and Antidumping Filings: Evidence from Four Countries”. Journal of International Economics, Vol.61, pp. 1-17
7. World Trade Organization (WTO) “Semi-Annual Report of Anti-Dumping Actions
8. BAEL Van, İvo Bellis və Jean Francois, “Anti-dumping and Other Trade Protection Laws of the EC”, 1996
9. BARFIELD, C. ”Anti-dumping Reform : Time to GO Back to Basics, The World Economy”, 2005.
10. Bellis, Jean Francois, The EEC Antidumping Law in John H. Jackson and Edwin A. Vermulst (eds.) Anti-dumping law and practice: a comparative study . Ann Arbor :University of Michigan Press,1989.
- 11.CRAIG, Paul & de Burca, Grainne/ EU Law, Text, Cases, and Materials, Oxford, New York, Oxford University Press, 1998

12. CROOME, John Reshaping The World Trading System, A History of The Uruguay Round, WTO, 1995.
13. DIDIER, P. The WTO Anti-dumping Code and EC Practice-Issues for Review in Trade Negotiations, Journal of World Trade, 2001.
14. European Commission/ Services of General Interest, Report to the Laeken European Council, 17 October 2001
15. HARPAZ, G. Dumping the Anti-dumping Instruments in the Trade Relations Between the European Union and the State of Israel-The European Union Perspective, Journal of World Trade ,2005.
16. HOEKMAN, B.M. Kostecki, M.M The Political Economy of the World Trading System Oxford, 2001.
17. HOEKMAN, B.M. Kostecki, M.M. The Political Economy of the World Trading System Oxford, 2001.
18. HOEKMAN Bernard, Free Trade and Deep Integration : Anti-dumping and Antitrust in Regional Agreements, World Bank,1998.
19. Cameron Colin A . and Trivedi Pravin K., “Econometric Models Based on Count Data: Comparisons and Applications of some Estimators and Tests . Journal of Applied Econometrics, (1986)
20. Cameron Colin A. and Trivedi Pravin K., Regression Based Tests for Overdispersion in the Model Poisson. Journal of Econometrics (1990)
21. Jose Manuel Campa and Linda Goldberg S.,”Exchange Rate Pass-Through into Import Prices, Review of Economics and Statistics, (2005)
22. Cumby Robert E/and Moran Theodore H.,”Testing Models of the Trade Policy Process:Anti-dumping and the “New Issues” .In: Feenstra Robert C.,The Effects of U.S Trade Protection and Promotion Policies.Chicago:University of Chicago Press for National Bureau of Economic Research.(1997)
23. Feinberg Robert, “U.S. Anti-dumping Enforcement and Macroeconomic Indicators Revisited :Review of World Economics .(2005)

24. Gallaway Michael p.,Blonigen Bruce A.,and Flynn Joseph E.,”Welfare Costs of the U.S Antidumping and Countervailing Duty Laws .Journal of International Economics ,(1999)
25. <http://www.wto.org>
26. Databank.worldbank.org

Türk Dilində

1. Seyidoglu, H., (2001). “Uluslararası İktisat”. 14.b, Güzem Yayınları, İstanbul
2. Demir, Ömür “ Dünya Ticaret Örgütünün Yeni Çalışma Konusu :Ticaret ve Rekabet Politikaları Arasındaki İlişki”,Dış Ticaret Dergisi, Nisan- 1998.
3. DİRİKKAN, Hanife, Karşılaştırmalı Hukuk açısından Damping ve Anti Damping Önlemler, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1996.
4. Türkcan, K. ve Dişbudak, C. (2005). Antidamping uygulamalarının ekonometrik analizi: Türkiye örneği. İktisat İşletme ve Finans, 20 (233), 149-164.
5. Özer, H. ve Erkal, G. (2016). Türkiye'nin antidamping uygulamalarının ekonometrik analizi. Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 30(2): 441-454.
6. Avşar, V. (2013). Trade effects of Turkey's antidumping duties. Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, 32(1), 1-10
7. Avşar, V. (2014). Türkiye'nin antidamping soruşturmalarını etkileyen faktörler: Sanayi verileri ile ekonometrik bir analiz. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 9(1), 41-54.

İnterner resurslar

Azərbaycan dilində

1. www.customs.gov.az
2. Strateji Yol Xəritəsi
3. files.preslib.az
4. www.economy.gov.az
5. www.stat.gov.az
6. www.president.az
7. www.e-qanun.az

8. www.TUIK.gov.tr
9. www.Tcmb.gov.tr

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Şəki 3: Türkiyənin antidempinq etdiyi, antidempinqə məruz qaldığı ölkələr və sorğu sayı

Ölkə	Açdığı sorğu sayı	Məruz qaldığı sorğu sayı
Çin	77	1
Cənubi Koreya	14	0
Hindistan	13	10
Tayvan	11	0
İndoneziya	10	2
Tayland	10	1
Malayziya	9	1
Vyetnam	7	0
Rusiya	6	1
ABŞ	4	14
İsrail	4	7
Misir	4	5
Ruminiya	4	0
Səudiyyə Ərəbistan	4	0
Almaniya	3	0
İtaliya	3	0
Ukrayna	3	3
Belçika	2	0
Brazilya	2	4
Bolqarıstan	2	1
Finlandiya	2	0
Hong Kong	2	0
Serbiya	2	0
Yunanıstan	2	0
Birləşmiş Ərəb Əmirliyi	1	0
Flippinlər	1	1
Fransa	1	0
Hollandiya	1	0
İran	1	0
İspaniya	1	0
İsveç	1	0
Yaponiya	1	0
Kanada	1	7
Küveyt	1	0
Macarıstan	1	0
Pakistan	1	1
Polşa	1	0
Slovakiya	1	0
Şri Lanka	1	0
Avropa Birliyi	0	11
Argentina	0	3
Avstraliya	0	2
Dominik R.	0	1
Mərakeş	0	2
Cənubi Afrika	0	3
Ümumi	215	81

Mənbə: Müəllif tərəfindən ÜTT-in verilənlər bazası əsasında hazırlanmışdır

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: 2013-2019-cu illər ərzində ən çox antidempinq tətbiqi edən 20 ölkə.....	23
Cədvəl 2: 2013-2019-cu illər ərzində ən çox antidempinq tətbiqi edilən 20 ölkə.....	24
Cədvəl 3: 3 tip ölkədən 2013-2019 illərində ən çox antidempinq tətbiqi edən ölkələr	25
Cədvəl 4: Türkiyənin antidempinq sorğu sayına təsir edən faktorlar və istifadə olunan verilənlər bazası.....	44
Cədvəl 5: Türkiyənin antidempinq sorğu sayına təsir edən faktorlar modelinin mənalılıq testinin nəticələri.....	45
Cədvəl 6: Türkiyənin antidempinq sorğu sayına təsir edən faktorlar modelinin empirik nəticələri.	46
Cədvəl 7: Azərbaycanın 2014-2019-cu illər arasında orta gömrük rüsumu dərəcəsi.....	60

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Antidempinq prosesi.....	14
Şəkil 2: Dünyada ümumi başladılan antidempinq və ölkələrin orta tarif dərəcələrinin dünya üzrə ortalamasının 2013-2019- cu illər arasında göstəricilərinin reqressiya analizi.....	19
Şəkil 3: Türkiyənin antidempinq etdiyi, antidempinqə məruz qaldığı ölkələr və sorğu sayı.....	69
Şəkil 6: Türkiyənin antidempinq sorğu sayına təsir edən faktorlar modelinin empirik nəticələri.....	
Şəkil 4: Azərbaycanda antidempinq prosesi.....	52
Şəkil 5: Azərbaycanda subsidiya prosesi.....	53
Şəkil 6: Azərbaycanda zərərin müəyyən edilməsi prosesi.....	55
Şəkil 7: Azərbaycanda antidempinq prosedurun mərhələləri.....	56
Şəkil 8: Mənalılıq testi.....	60

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Dünyada ümumi başladılan antidempinq və ölkələrin orta tarif dərəcələrinin dünya üzrə ortalamasının 2013-2019- cu illər arasında dinamikası.....	18
Qrafik 2: 3 tip ölkədən 2013-2019 illərində ən çox antidempinq tətbiqi edən ölkələrin inkişaf dinamikası.....	25
Qrafik 3: Antidempinq edən və etməyən ölkələrin orta gömrük rüsumu.....	59